

**ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»**

**ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ ЗАКЛАДУ
ВИЩОЇ ОСВІТИ «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
КАРПАТСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ**

Іван ФЕЛЬЦАН

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

2023

УДК 342.4 (477) (075) Ф40

Фельцан І.Ю. Конституційне право України. Навчальний посібник. Ужгород: ФОП Мельник М.В. 2023. 111с.

Рекомендовано до друку цикловою комісією з права Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Карпатський фаховий коледж (протокол №1 від 29 серпня 2023р.).

Навчальний посібник підготовлений відповідно до затвердженого Міністерством освіти і науки України 20.07.2022р. стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Дане видання зорієнтовано на формування у студентів здатності застосовувати знання з конституційного права України та усвідомлення значення національної ідеї для розвитку українського суспільства і держави. Максимум інформативності в мінімумі тексту – це одна з важливих характеристик даного начального посібника.

Розрахований на студентів за спеціальністю 081 Право, всіх, хто цікавиться конституційним правом України.

Автор

- **І.Ю. Фельцан**, кандидат юридичних наук, викладач циклової комісії з права Відокремленого структурного підрозділу ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Карпатський фаховий коледж

Рецензенти:

- **Р.В. Зварич**, декан факультету суспільних і прикладних наук, професор кафедри права та публічного управління, доктор юридичних наук, професор ЗВО «Університет Короля Данила»;
- **І.Є. Переш**, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ISBN 978-966-97853-17

© І. Фельцан, 2023

ПЕРЕДМОВА

Основи сучасних європейських правових цінностей закладені на територіях України та європейських держав в один і той самий історичний час. Наразі актуальним питанням є відновлення правового генетичного зв'язку між Україною та іншими європейськими державами, який був перерваний в радянський період історії України.

Європейський вибір України закріплений в Конституції нашої держави. Хоча ХХІ століття – це епоха інформаційного суспільства, коли важко уявити, що перед здобувачами юридичної освіти можуть існувати інформаційні бар'єри, але вони існують, адже в Україні процеси зміни пострадянської правової парадигми проходять повільно. Тому важливо актуалізувати стан праворозуміння в Україні з європейським правовим простором, адже українські студенти-юристи і їхні колеги в інших європейських країнах вивчають різні методологічні підходи до права.

Саме тому сформульовано просте і водночас дуже складне завдання даного навчального посібника. Воно полягає в розкритті основ сучасної європейської наукової конституційної доктрини в контексті потреби в зміні правового мислення українських юристів, адже в більшості сучасних підручників з конституційного права України правова природа Конституції України продовжує визначатися як Основний Закон держави, а не акт установчого характеру найвищої і суверенної влади Українського народу (Засадничий акт). Таких прикладів можна навести багато. Окрім цього, судова практика Європейського суду з прав людини так і не отримала належного застосування в українських навчальних програмах для юристів.

Перед новим поколінням юристів післявоєнної України вже сьогодні стоять надважливі питання з опанування не тільки історичних надбань вітчизняного конституціоналізму, а і сучасної європейської правової матерії. Все це варто розпочати з вивчення навчальної дисципліни «Конституційне право України», яка викладається студентам юридичних навчальних закладів на другому курсі. Тобто здобувачі юридичної освіти вже мають розуміння історії українського державотворення, як і правових понять, категорій, адже все це вивчали упродовж першого курсу на заняттях з теорії права та історії права і держави України. У такий спосіб юридична матерія поступово розгортається та переходить від блоку теоретичних та історико-правових дисциплін до спеціальних юридичних предметів.

Важливо розуміти, що кожен, хто вивчає конституційне право України, одночасно з цим здобуває загальне уявлення про всі сучасні галузі українського права, адже Конституція України виступає в якості моделі українського права.

В юридичній спільноті України, на жаль, тільки де-юре панує розуміння ключової ролі конституційного права для юридичної практики, адже здебільшого правники приділяють значно більше уваги галузям цивільного, господарського та кримінального права. Такий підхід є неправильним.

Детальний аналіз вітчизняної юридичної літератури з питань конституційного права, як і навчальних програм, які пропонуються студентам-юристам в Україні, дозволяє відзначити, що конституційне право незалежної України продовжує перебувати в процесі перебудови своєї парадигми і активного пошуку предмету і структури. Таке твердження пояснюється як процесом відновлення в Україні еволюційного становлення правових традицій і конституційних цінностей, розвиток яких був перерваний в радянський період історії України, так і полягає у необхідності якісних змін в наповненні навчального матеріалу, який за інерцією пропонується студентам в дусі теорії юридичного позитивізму (наприклад, розгляд навчальної дисципліни «Конституційне право України» згідно із структурою Конституції України значно звужує її правову природу), хоча в європейських країнах переважаючою є теорія природного права.

Серед вітчизняних науковців є чітке розуміння необхідності змін в підходах до викладання конституційного права. Провідні українські юридичні навчальні заклади активно займаються даним питанням.

На думку автора даного посібника, усвідомлення конституційних цінностей студентами-юристами, що є лейтмотивом всіх сучасних навчальних видань з конституційного права, буде набагато ефективнішим у контексті чіткого розуміння національної ідеї України.

До прикладу, національна ідея Сполучених Штатів Америки асоціюється з підприємливістю та активною економічною ініціативою кожного члена суспільства, який є рушійною силою свого щастя та державного розвитку. Аналогічні приклади можна навести і щодо інших успішних держав.

Щодо української національної ідеї, то цікавими є пропозиції, висловлені учасниками круглого столу на тему «Українська національна ідея як духовно-інтелектуальний код соборності: етнічний, інтеграційний

і цивілізаційний вектори», який у 20-ту річницю Незалежності України відбувся за ініціативою Національної академії наук України та Інституту регіональних досліджень у Львові.

На цьому зібранні було досягнуто згоду стосовно виокремлення української національної ідеї як Великої і Малої в новому контексті буття націй, що розвиваються, їхніх стратегій тощо. Українська національна Ідея як інформаційно-просторовий концепт: **«Україна – соборна, українська і гідна людини»** – це Велика глобальна доктрина розвитку всієї спільноти, ідеологічна основа її інформаційного забезпечення. Учасники круглого столу також виокремили Малу національну ідею: **«Знання, інформація і рух (чин, дія)»** як робочий інструментарій розв'язання тих чи інших складових Великої національної ідеї.

Отже, перед правниками нового покоління інтелектуальної еліти України стоїть завдання показати українському суспільству Конституцію України в дії, що найперше полягає в сприйнятті конституційних цінностей та прояві поваги до них на всіх рівнях державного урядування, що має стати прикладом для кожного українця.

Усе зазначене вище автор спробував реалізувати у даному навчальному посібнику, який Ви тримаєте в руках.

ТЕМА 1. Поняття конституційного права України

1.1. Поняття, предмет і метод конституційного права України

Вивчення конституційного права України важливо почати з ідеї людських прав, адже людству знадобилося дуже багато часу для формування конституційно-правової дійсності, в центрі якої знаходиться людина. В сучасному світі людські права стали цілісною правовою теорією, основоположним принципом конституційного ладу України.

Ідея людських прав започаткована в епоху Стародавньої Греції та Риму. Вона пройшла такі етапи розвитку: «Закон Природи», природне право, природні права. Юридично здобутки теорії людських прав зафіксовані в перших конституційних актах, які були прийняті в першій половині XVII ст. – у кінці XVIII ст. Приємно відзначити, що поряд з Конституцією США 1787р. знаходиться і українська Конституція Пилипа Орлика 1710р. Прийняття перших конституцій, які надалі активно поширювалися в європейських країнах, дозволяє говорити про формування в XVII-XVIII ст. нової галузі права, якою стало конституційне право.

Поряд із загальними ознаками галузей права (системність правових норм, які об'єднані спільним предметом і методом правового регулювання), конституційне право здобуло і особливі ознаки (його предмет правового регулювання стосується найбільш важливих суспільних відносин, а сама галузь права є основою для розвитку всіх інших галузей національного права).

Конституційним правом називається провідна галузь права в державах англо-американської правової системи та романської групи в романо-германській правовій системі. В державах германської групи (наприклад, в Німеччині) поширена назва «державне право». Такий підхід відображає як правові традиції, так і розуміння сутності самої конституції в якості головного документа держави чи суспільства.

Сучасні науковці мають різні погляди на структуру і поняття предмета галузі конституційного права України. Однак спільним є розуміння того, що мова йде про динамічну правову матерію (наприклад, на наших очах відбувається становлення IV покоління прав людини тощо). Це означає те, що предмет галузі конституційного права України має прив'язку до історичного часу та в загальних рисах відображається в Конституції України.

Предмет конституційного права України складають суспільні відносини щодо людських прав, загальних засад конституційного ладу, які закріплені в першому розділі Конституції України, виборів і референдумів, правового статусу Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, органів судової влади, територіального устрою України, статусу Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування, правового статусу Конституційного Суду України.

Щодо методу правового регулювання конституційного права, то юридичній науці відомі імперативний і диспозитивний методи регулювання суспільних відносин.

Прикладом імперативного правового методу, який базується на владних приписах, в основі якого заборони, підпорядкування і відповідальність, є ч. 6 ст. 17 Конституції України «На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом».

Диспозитивний метод правового регулювання полягає у рівності сторін, а тому заснований на дозволах і праві вибору поведінки суб'єктами правовідносин (наприклад, ч. 1 ст. 35 Конституції України «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання»).

Галузь конституційного права України – це провідна галузь українського права, яка являє собою сукупність конституційно-правових норм, які закріплюють і регулюють найбільш важливі засади суспільних відносин у різних сферах щодо визначення людських прав, конституційного ладу, народовладдя, організації і здійснення державного урядування і місцевого самоврядування, територіального устрою.

Конституційне право може виступати і галуззю законодавства, яка є сукупністю нормативно-правових актів, що належать до предмету конституційного права. Якщо основним елементом галузі права є норма права, то основним елементом галузі законодавства є нормативно-правовий акт.

Активний вплив на конституційно-правову дійсність здійснює конституційне право України як юридична наука (виникла у середині XIX ст.). Конституційне право України як наука – це сукупність наукових теорій, висновків, знань про народовладдя, правовий статус людини і громадянина, механізми організації і здійснення державного урядування, місцевого самоврядування, територіальний устрій держави.

Історія сучасної української науки конституційного права бере початок з ідей про честь, гідність, людські права, незалежність України, демократію, які були висловлені М. Драгомановим (1840-1895рр.) та М. Грушевським (1866-1934рр.). Надалі ці ідеї знайшли своє втілення в Конституції Української Народної Республіки 1918р. та чинній Конституції України 1996р.

До предмету науки конституційного права належать не тільки конституційно-правові норми, а і конституційно-правова практика і наукова доктрина, історія конституціоналізму.

Наука конституційного права має завданням вдосконалення конституційно-правової дійсності, шляхом розроблення нових підходів до вирішення практичних питань у сфері народовладдя, організації і здійснення державного урядування, місцевого самоврядування тощо.

Галузь і юридична наука конституційного права – це дієві механізми у формуванні і вдосконаленні конституційно-правової дійсності. Знання з конституційного права мають бути передані новому поколінню юристів. Саме ці питання стоять перед навчальною дисципліною «Конституційне право України». Історично склалося так, що в європейських університетах конституційне право введено до навчальних програм в кінці ХІХ ст. В українській історії такий предмет вперше почав викладатися студентам Київського університету з 1863 р.

Предмет навчальної дисципліни «Конституційне право України» є набагато вужчим, ніж предмет галузі і науки конституційного права, адже мова йде про встановлений навчальною програмою перелік тем, вивчення яких здійснюється студентами з метою здобуття знань у сфері галузі і науки конституційного права, набуття професійних компетентностей щодо розуміння і реалізації наукових концепцій, теорій, конституційно-правових норм, механізмів захисту конституційних людських прав.

До речі, перший підручник з конституційного права незалежної України опублікований в 1999р. за редакцією В. Ф. Погорілка.

Отже, поняття і предмет конституційного права України може вживатися в значенні назви галузі права, галузі законодавства, окремого виду юридичної науки, навчальної дисципліни.

1.2. Місце конституційного права в системі національного права

В Україні нараховується більше двох десятків галузей права. Однак важко знайти таку з них, яка б не мала закріплених в Конституції України основоположних засад для свого розвитку. Також жодна галузь національного права не існуватиме, якщо не відповідатиме Конституції України.

На рівні Конституції України закладена система співвідношення між публічними і приватними засадами правового регулювання суспільних відносин. Ці багаторівневі зв'язки конституційного права з іншими галузями права доречно простежити на основі поділу права на публічне і приватне. Такий розподіл бере початок з часів Стародавнього Риму. В наш час процеси взаємопроникнення засад регулювання суспільних відносин призводять до часткового стирання граней між галузями публічного і приватного права.

Як відомо, до публічних галузей права належать: адміністративне, кримінальне, фінансове та інші. Щодо основних приватних галузей права, то до них належать: цивільне, сімейне, трудове та інші.

Крім того, що конституційне право виступає основою для формування всіх цих галузей права, існує ще і зворотній зв'язок поточних галузей права з конституційним правом. Так, якщо говорити про зв'язки конституційного права з адміністративним правом, яке визначає порядок управлінської діяльності держави, то саме в адміністративних нормах отримують розвиток конституційні засади статусу органів управління.

Також міцні зв'язки конституційного права з фінансовим правом, яке врегульовує питання акумулювання і використання державних грошових фондів, а тому саме в цих нормах визначається порядок фінансування тих суб'єктів державної влади і місцевого самоврядування, які закріплені в Конституції України.

Тісно пов'язано конституційне право з кримінальним правом. Окрім того, що основні засади кримінальної політики містяться в Конституції України, також кримінально-правові норми охороняють положення, які закріплені в Конституції України. Не менш тісті зв'язки конституційного права з цивільним, сімейним правом, де порушення лінії балансу між приватним і державним інтересом може порушити концепцію даних галузей приватного права.

Отже, беззаперечною є провідна роль і визначальне місце конституційного права України в системі національного права.

1.3. Конституційно-правові відносини

Найменшим складовим елементом галузі конституційного права є норма конституційного права – нормативно закріплене правило поведінки встановлене державою у сфері предмета конституційного права. Саме так виглядає традиційне визначення цього поняття в рамках теорії юридичного позитивізму на сторінках вітчизняних підручників.

На противагу цьому концепція природного права наголошує на тому, що держава не є єдиним суб'єктом нормотворчості, а тому конституційно-правовою нормою є правило нормативного характеру у сфері предмету конституційного права, джерелом якого є народ України чи суб'єкти місцевого самоврядування, або яке може бути прийняте державою.

Однак сама по собі конституційно-правова норма є абстрактним правилом, яке може бути реалізоване тільки в рамках конституційних правових відносинах на основі діяльності суб'єкта правовідносин.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини у межах предмета правового регулювання галузі конституційного права, які врегульовані нормами конституційного права.

Теорія конституційно-правових відносин базується на загальнотеоретичних уявленнях про правові відносини, які розроблені теорією права. Тобто їх структура включає суб'єкти, об'єкти, суб'єктивні права і юридичні обов'язки та юридичні факти.

Поряд з цим до особливостей конституційно-правових відносин належать:

- 1) особливий суб'єктний склад (наприклад, народ України тощо);
- 2) публічно-правовий характер (здебільшого виникають у процесі здійснення публічної влади);
- 3) переважно імперативний характер;
- 4) належність більшості об'єктів цих правовідносин до найважливіших соціальних цінностей.

Суб'єктами конституційно-правових відносин є: народ України, населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці (при проведенні референдумів, виборів); Верховна Рада України; Президент України; народні депутати України, депутати місцевих рад; Кабінет Міністрів України; органи місцевого самоврядування; політичні партії та їх виборчі блоки; громадяни України; суди; прокуратура; Конституційний

Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Центральна виборча комісія та ін.

Загалом прийнято поділяти таких суб'єктів на такі групи:

- 1) індивіди (громадяни, іноземці, особи без громадянства);
- 2) спільноти людей (народ, національні меншини), населення окремих територіальних одиниць (населення областей, районів, територіальні громади міст, селищ та сіл);
- 3) об'єднання громадян (політичні партії, громадські об'єднання, професійні спілки, трудові колективи, релігійні організації, органи самоорганізації населення тощо; органи публічної влади).

Об'єктами конституційно-правових відносин є ті блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини та реалізують свої конституційні права та обов'язки, до них належать: суверенітет народу; державний суверенітет; територія; конституційний лад та його захист; людина, її права, свободи та обов'язки; влада; волевиявлення народу; громадянство тощо.

Виникненню конкретних конституційно-правових відносин передують юридичний факт – це обставини, з якими пов'язане виникнення, зміна та припинення конституційних правовідносин.

Особливим видом конституційно-правових відносин є так званий правовий статус, де визначені суб'єкти правовідносин, але зміст взаємних прав і обов'язків суб'єктів конкретно не вказується, а визначається в інших конституційно-правових нормах (наприклад, статус громадянства).

Важливим елементом складу конституційно-правових відносин є їхній зміст. Зміст конституційно-правових відносин - це суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників відносин. Суб'єктивне право – це свобода суб'єкта права у реалізації своїх інтересів, потреб і цілей, яка може бути здійснена і за допомогою засобів державного примусу. Юридичний обов'язок - це передбачена законодавством та охоронювана державою необхідність належної поведінки суб'єкта правовідносин.

1.4. Конституційно-правова відповідальність

Теорія юридичної відповідальності та правопорушення є основою для розробки положень про конституційно-правову відповідальність. Так як конституційно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, то їм обом властиві спільні ознаки, адже немає відповідальності без правопорушення; реалізація такої відповідальності

пов'язана із санкціями, які визначені в нормах права; конституційно-правова відповідальність має позитивне (проспективне) і негативне (ретроспективне) значення тощо.

В чинній Конституції України реалізовано важливий принцип про те, що не тільки людина відповідає перед державою, а і держава відповідає перед людиною за свою діяльність (статті 3 та 56 Конституції України).

Існує загальнотеоретичний правовий інститут юридичної відповідальності і галузева юридична відповідальність. Тому конституційно-правова відповідальність має свої особливі ознаки, до яких належить її спрямованість на правову охорону Конституції України, як і відсутність єдиної процедури застосування такого виду відповідальності.

Чинне законодавство України не містить визначення конституційно-правової відповідальності. Тому цілком можливим є визначення даного поняття як встановленого нормами конституційного права виду юридичної відповідальності, який є гарантією втілення в життя та захисту конституції, пов'язаний із специфічними суб'єктами, особливим механізмом реалізації та санкцій, правова природа якого розкривається в ретроспективному (відповідальність за вчинене правопорушення) і позитивному (це відповідальна поведінка, відповідальне ставлення особи (органу) до своїх обов'язків, належне виконання своїх обов'язків тощо) аспектах наслідків.

Конституційне правопорушення – це винна поведінка суб'єкта права, якою порушуються конкретні норми конституційного права, однак таке порушення не є за своєю сутністю ні адміністративним, кримінальним, цивільним чи дисциплінарним правопорушенням.

Підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності є склад конституційного правопорушення (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторона правопорушення).

Об'єктом конституційного правопорушення є суспільні відносини, які регулюються конституційно-правовими нормами.

Об'єктивною стороною правопорушення є протиправна поведінка суб'єкта, що не відповідає нормам конституційного права.

Суб'єкти конституційно-правової відповідальності мають мати деліктоздатність. Їх прийнято поділяти на дві групи: індивідуальні (громадяни України, депутати всіх представницьких органів державного урядування та місцевого самоврядування; посадові особи тощо);

колективні (органи державного урядування, органи місцевого самоврядування тощо).

Суб'єктивною стороною складу конституційного правопорушення є психічне ставлення суб'єкта правопорушення до скоєного (тобто мова йде про вину).

Прикладами санкцій негативної конституційно-правової відповідальності є: відставка Кабінету Міністрів України, Прем'єр-Міністра України та інших членів уряду (ст. 115 Конституції України); дострокове припинення повноважень сільських, селищних, міських голів (ст. 79 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»); заборона діяльності об'єднань громадян та інші.

Прикладом позитивної конституційно-правової відповідальності є підтримання виборцями кандидата в депутати, який добре проявив себе під час попередньої каденції щодо захисту прав виборців.

Література

1. Совгіря О. В. Предмет конституційного права України: аксіологічна складова на сучасному етапі // Український часопис конституційного права. 2016. № 1. С. 41-46. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukjourcoml_2016_1_9. (дата звернення: 10.07.2023р.)
2. Кравчук В.М. Теоретична характеристика предмета галузі конституційного права України. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 28-31.
3. Годованик Є. В. Конституційно-правова норма та її відображення в Європейському праворозумінні // Актуальні проблеми правознавства. 2018. Вип. 1. С. 80-85. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_1_15. (дата звернення: 15.08.2023р.)

ТЕМА 2. Система конституційного права України

2.1. Поняття системи конституційного права та її складові елементи

Галузь конституційного права складається з принципів конституційного права (наприклад, демократизм, верховенство Конституції України та конституційних законів у системі нормативно-правових актів тощо), великої кількості конституційно-правових норм.

Між певними пов'язаними між собою і відносно відокремленими конституційними нормами є численні зв'язки, які регулюють конкретну групу суспільних відносин в рамках предмету конституційно-правового регулювання. Такі правові утворення називають правовими інститутами (наприклад, інститут виборів, президентства тощо). Саме таким виглядає

традиційне уявлення про систему конституційного права. Тобто фактично застосовано відповідну правову конструкції із теорії права.

Однак досить популярним в сучасному конституційному праві України є підхід до тлумачення системи конституційного права за допомогою конструкції численних правових зрізів. При цьому варто розуміти, що галузь конституційного права – це об'єктивно існуючий правовий матеріал, а підходи до пояснення його системи – це засоби для побудови можливостей структурування такого правового матеріалу.

У рамках теорії правових зрізів (багатоаспектної системи конституційного права) є можливим виокремлення у галузі конституційного права його загальної (основні засади конституційного ладу) та особливої (окремі правові інститути виборів, референдумів тощо) частин. Також конституційне право може бути розподілено на норми матеріального і процесуального права.

Процеси глобалізації держави і права роблять можливим виокремлення в конституційному праві національного і міжнародного конституційного права.

Важливо розуміти правову природу та співвідношення між собою системи конституційного права і системи конституції, адже вони є різними. Так, саме система конституційного права включає всі конституційно-правові норми, тоді як система конституції включає тільки норми конституції. Також саме система конституції є більш мінливою, ніж система конституційного права.

2.2. Принципи конституційного права

Принципи конституційного права – це основоположні засади, ідеї, на яких базується галузь конституційного права. Саме їм відводиться ключова роль у якості орієнтирів для суб'єктів правозастосування.

Традиційно принципи конституційного права за сферою їх дії поділяють на дві групи: загальні та спеціальні.

Саме загальні принципи конституційного права являють собою вираз найбільш загальних засад, які поширюються на всю галузь конституційного права, отримали закріплення в Конституції України та законах України. До їх списку належать:

1) правовладдя (даний термін введено у вітчизняну юридичну науку доктором юридичних наук С.Головатим у монографії «Верховенство права» (2006р.) у якості українського відповідника англійському поняттю

"the rule of law", адже і в тексті Конституції України вжито поняття «верховенство права». Як зазначає С.Головатий: «Правовладдя – це про доктрини, принципи, інститути й процедури, що є вкрай важливими для захисту людини від свавілля держави та що управнюють особою на людську гідність. Якраз у такому єстві багато віків тому воно постало як ідея, а вже в сучасному світі, зокрема в європейському, утвердилося як ідеал, цінність і принцип»).

2) принцип демократизму (це не стільки формальне визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, який здійснює владу безпосередньо і через органи влади та органи місцевого самоврядування, а і реальний ступінь втілення в життя умови про участь народу в управлінні державою, про реалізацію волі народу);

3) принцип гуманізму (визнання в праві найвищою цінністю людини, її гідності, права на щастя);

4) принцип правової законності (важливо розрізняти правовладдя і законність, яка не може зводитися до переваги дієвості закону і його виконання будь-якими способами і на шкоду людським правам, а має наповнюватися сутністю права, яке одне може зробити законність правовою);

5) принцип загальнообов'язковості норм конституційного права (кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України).

Спеціальні принципи конституційного права краще пристосовані до правової природи конкретних конституційно-правових інститутів, а тому і їх сфера дії вузчча.

До таких принципів належать: засади організації і діяльності органів державного урядування, виборності органів місцевого самоврядування та ін.

2.3. Конституційно-правові норми: поняття та види

Теорія конституційно-правової норми базується на розробках теорії права.

Донедавна визначення поняття «конституційно-правова норма» включало положення про те, що це правило загальнообов'язкового характеру у сфері конституційного права, яке прийнято державою, а його виконання може забезпечуватися силою державного примусу.

З точки зору розвитку сучасної науки і конституційної практики у понятті «конституційно-правова норма» акцентується увага на тому, що

джерелом такого загальнообов'язкового нормативного правила може виступати безпосередньо Народ України, воно може бути прийняте чи санкціоноване державою, суб'єктами місцевого самоврядування.

Отже, загальнообов'язковість, формальна визначеність, можливість виконання конституційно-правової норми шляхом державного примусу – це спільні ознаки для всіх правових норм, що не залежить від галузевої їх приналежності. Водночас конституційно-правові норми мають притаманні саме їм ознаки.

До таких ознак належать:

- 1) особливе коло суспільних відносин, яке ними регулюється, до якого належать найбільш важливі суспільні відносини;
- 2) особлива структура таких норм, адже для них не є характерною наявність всіх трьох елементів класичної правової норми (гіпотеза, диспозиція, санкція);
- 3) значне поширення нетипового правового матеріалу, до якого належать норми-декларації, норми-принципи тощо.

Класифікація конституційно-правових норм може здійснюватися за різними критеріями. Так, за змістом такі норми поділяються на матеріальні (визначають правовий статус учасників конституційно-правових відносин) та процесуальні (визначають правові форми реалізації матеріальних норм права).

За ступенем визначеності конституційно-правові норми можуть бути: абсолютно визначеними, відносно визначеними. За сферою їх дії – загальні та локальні.

2.4. Інститути конституційного права: поняття, критерії класифікації та види

Правові можливості окремої конституційно-правової норми в механізмі правового регулювання є досить обмеженими. Така ефективність правового впливу значно зростає у випадку об'єднання конституційно-правових норм у певні відособлені групи за спільністю напрямків їх правового впливу, що приводить до утворення правових інститутів.

Однак не кожна група конституційно-правових норм – правовий інститут конституційного права. Загалом є усталеним уявлення про те, що певна група конституційно-правових норм буде тоді окремим правовим інститутом, коли такі правові норми мають між собою певну

спорідненість та у повній мірі регулюють конкретну групу суспільних відносин.

За масштабом внутрішньої структури конституційно-правові інститути поділяються на: генеральні, основні, субінститути.

Так, якщо генеральні правові інститути конституційного права формуються на основі найбільш масштабних різновидів суспільних відносин у конституційно-правовому регулюванні, то основні правові інститути формуються в структурі генеральних правових інститутів, а тому вони мають більш вузьку предметну спеціалізацію, а субінститути в такий спосіб є ще більш компактними групами конституційних норм.

Наприклад, основи конституційного ладу, основи правового статусу особи, основи організації та діяльності органів місцевого самоврядування – це все сучасні генеральні конституційно-правові інститути.

В рамках генерального правового інституту основ організації та діяльності органів місцевого самоврядування можна виокремити основні правові інститути матеріальної основи місцевого самоврядування, як і правовий статус сільської, міської чи селищної ради.

Субінститути об'єднують кілька правових норм, які регулюють окрему групу суспільних відносин. Таким прикладом може слугувати інститут набуття громадянства України в рамках основного інституту громадянства України.

Література

1. Белов Д., Громовчук М. Норма конституційного права: деякі аспекти структури // Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2021. №2. С. 40–44.
2. Заморська Л.І Конституційно-правові норми як специфічний вид правових норм у сучасній теорії права // Держава і право. 2010. № 48. С. 3-9.
3. Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 206 с.

<h2>Тема 3. Конституційний лад України</h2>
<h3>3.1. Конституційний лад України і його співвідношення з суспільним і державним ладом</h3>

Поняття «конституційний лад України» є новим в історії українського конституціоналізму, адже в радянський період поширеним було поняття «суспільний устрій».

Конституція України не містить визначення поняття «конституційний лад». Сучасні науковці висловлюють різні бачення даного поняття, як і його співвідношення з суспільним і державним ладом.

Конституційний лад України - система суспільних відносин, які закріплені в Конституції України та прийнятих на її основі законах, які за своєю сутністю визначають певний тип конституційно-правових відносин, а їхній зміст – це державний і суспільний лад, в рамках яких наявна реальна можливість забезпечити дотримання людських прав.

Положення конституційного ладу України закріплені в першому розділі Конституції України, який має назву «Загальні засади». У статті 5 цього розділу зазначено, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Сучасна правова реальність в Україні – це не тільки сфера державного інтересу, а і активна участь всього громадянського суспільства. Всі ці питання закріплюються в Конституції України.

Державний лад - це закріплені в конституції суспільні відносини щодо організації і діяльності держави.

Суспільний лад - закріплені в конституції суспільні відносини щодо організації і діяльності суспільства. До складу даного поняття входять такі підсистеми:

- а) політична;
- б) економічна;
- в) соціальна;
- г) духовно-культурна.

3.2. Засади конституційного ладу України

Засади конституційного ладу України – це основоположні принципи організації державного урядування в Україні та її взаємовідносин з людиною.

У статті 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Саме ця стаття

Конституції України – це ключова засада конституційного ладу України, де людські права – це принцип розвитку конституційного ладу, адже призначення держави розкривається в людських правах.

Загалом аналіз Конституції України дозволяє зазначити, що до принципів конституційного ладу України також належать: суверенність, демократизм, гуманізм, наукова обґрунтованість, історизм, гарантованість.

Суверенність конституційного ладу розкривається в положеннях про суверенітет народу і державної влади.

Так, в ст. 5 Конституції України зазначено, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Україна є суверенна держава (ст. 1 Конституції України), а за ст. 2 Установчого акту суверенітет України поширюється на всю її територію.

Демократизм конституційного ладу розкривається в конституційних положеннях щодо того, що народ здійснює владу безпосередньо (тобто через вибори, референдуми тощо) і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України); держава визнає і гарантує місцеве самоврядування (ст. 7 Конституції України); Конституція України містить систему людських прав.

Гуманізм конституційного ладу України проявляється в ст. 3 Конституції України).

Наукова обґрунтованість в системі засад конституційного ладу України відіграє важливе місце, адже наука конституційного права – це дієвий інструмент у вдосконаленні конституційно-правової дійсності, що також надає можливість врахувати іноземний досвід конституційних реформ.

Історизм в системі засад конституційного ладу полягає у важливості еволюції правової традиції конституціоналізму.

Гарантованість – це засада конституційного ладу, яка свідчить про реальне втілення в життя проголошених в Конституції України цінностей.

3.3. Народний суверенітет та його співвідношення із державним суверенітетом. Форми народовладдя в Україні

Поняття «суверенітет» (верховна влада) має французьке походження. Сучасна юридична наука оперує поняттями «народний суверенітет», «національний суверенітет», «державний суверенітет».

Сама ідея суверенітету пройшла тривалий історичний розвиток. Так, вперше вона була оголошена в контексті державного суверенітету у XVI ст. французьким юристом Ж. Боденом, під яким розумілася верховність державного урядування. Надалі вже у XVIII ст. Ж.- Ж. Руссо увів поняття «народний суверенітет».

Державний суверенітет – це верховенство і незалежність держави у її внутрішніх і зовнішніх справах, можливість виступати на міжнародній арені в якості суб'єкта міжнародного права.

Народний суверенітет – це верховенство і повновладдя народу, право громадян на участь в державному урядуванні.

У співвідношенні народного і державного суверенітету перевага надається на користь народного суверенітету, який позиціонується в сучасній конституційно-правовій науці незалежної України в якості джерела державного суверенітету.

В Україні народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Тобто існує дві форми народовладдя: пряма (вибори і референдум) і представницька (здійснення влади через обрані народом представницькі органи) демократія.

3.4. Гарантії конституційного ладу України

Гарантії конституційного ладу України являють собою сукупність не тільки правових, а й інституційних механізмів, за допомогою яких забезпечується дотримання основоположних цінностей, які закріплені в Конституції України. Отже, мова йде про цілісну систему гарантій.

По-перше, щодо правових гарантій, то це положення Конституції України про неможливість зміни Конституції, якщо ці зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 157); неможливість зміни Конституції в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 157); ускладнений порядок внесення змін до першого розділу Конституції, присвяченого засадам конституційного ладу України; заборона утворювати політичні партії та громадські організації, програмні цілі або дії яких спрямовані на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом (ч. 1 ст. 37) тощо.

По-друге, щодо інституційних гарантій конституційного ладу, то мова йде про Український народ (є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади та має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні); Українську державу в цілому та її уповноважені органи (оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності безпосередньо покладаються на Збройні Сили України).

Література

1. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
2. Подвірна О.В. Теоретико-правова характеристика конституційного ладу України та його роль у розбудові держави // Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 2 (23). С. 17-20.
3. Прієшкіна О.В. Засади конституційного ладу України: системний підхід та змістовне наповнення // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 148-152.

Тема 4. Конституція України – основний закон установчої суверенної влади Українського народу

4.1. Поняття конституції. Види класифікацій

Поняття «конституція» має давню історію, якій вже більше двох тисяч років. За цей час існували різні підходи до розуміння даного поняття. В епоху Стародавнього Риму конституціями називали розпорядження імператорів. Щодо наукових досліджень, то там взагалі поняття «конституція» тривалий час (до XVIII ст.) вживалося в значенні устрою держави. Сучасна європейська конституційно-правова наука вкладає в дане поняття розуміння конституції в якості нормативно-правового документа, який має правову природу Зasadничого акту. Така традиція бере початок з епохи буржуазно-демократичних революцій (XVIII-XIX ст.).

В одному з останніх опублікованих в Україні ґрунтовних підручників з конституційного права за загальною редакцією М.І. Козюбри зазначено: «Нині під конституцією розуміють систему правових принципів і норм, виражених в єдиному нормативному акті найвищої юридичної сили або кількох таких актах, в яких закріплено засади правового становища (статусу) особистості та її відносин з державною владою, основи соціально-економічного устрою, політичної системи, організації й діяльності держави та її ключових органів,

місцевого самоврядування, а також відносин держави зі світовою спільнотою (засади зовнішньо-політичної діяльності держави).

Традиційним є підхід до вживання поняття «конституція» в якості реальної (фактичної) (йдеться про дійсні умови конституційного або неконституційного правопорядку) і юридичної конституції (йдеться про самі правові норми конституції).

На політичній карті сучасного світу перебуває більше 200 держав. Кожна з них має свою правову історію, але тільки окремі з них не мають конституції. Така поширеність конституцій в сучасному світі робить актуальним питання класифікації конституцій. Це надасть можливість краще розібратися у всьому різноманітті даних документів в рамках національних держав.

Класифікувати конституції за способом прийняття можна на такі, що прийняті парламентами або установчими зборами (народні) і такі, що видані одноособово монархами (даровані).

Також конституції можуть бути тимчасовими і постійними. Даний розподіл стосується часових рамок дії конституцій. Не менш важливим є розподіл конституцій за ступенем кодифікації – кодифіковані й некодифіковані.

Одним з найбільш ефективних критеріїв для класифікації конституцій, який дозволяє зрозуміти історію їх становлення, є їх групування за історичними умовами прийняття – конституції першого (приймались в умовах буржуазно-демократичних революцій (кін. XVIII – кін. XIX ст.), другого (приймались в період соціалістичних революцій (поч. XX ст.), третього (приймались після другої світової війни (40–80-ті роки XX ст.) та четвертого (приймались після розпаду «соціалістичного табору» і припинення «холодної війни» (з кін. 80-х і до сьогодні) поколінь.

4.2. Функції, принципи, юридичні властивості та структура Конституції України

Конституція України – це акт установчого характеру найвищої і суверенної влади Українського народу, в якому закріплені основні засади правового статусу людини, її взаємовідносин з державою, як і порядок організації державного урядування, місцевого самоврядування, громадянського суспільства.

Юридична сутність конституції отримує свій прояв в її основних функціях (юридична, установча, регулятивна, охоронна тощо), юридичних властивостях (найвища юридична сила; особливий порядок прийняття та внесення змін; політико-правовий характер; установчий характер; підвищена стабільність; програмний характер) і принципах (народовладдя, поділ державної влади; соціальної, демократичної, правової держави; державного суверенітету; рівності громадян перед законом і судом).

Конституція України була прийнята 28.06.1996р. Структурно даний документ включає Преамбулу, 15 розділів (161 стаття зібрана у 14 розділах, а XV розділ містить 17 перехідних положень).

Розділ I «Загальні положення» (ст. 1–20). Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (ст. 21–68). Розділ III «Вибори. Референдум» (ст. 69–74). Розділ IV «Верховна Рада України» (ст. 75–101). Розділ V «Президент України» (ст. 102–112). Розділ VI «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» (ст. 113–120). Розділ VII «Прокуратура» (ст. 121–123) виключено на підставі Закону від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. Розділ VIII «Правосуддя» (ст. 124–131). Розділ IX «Територіальний устрій України» (ст. 132,133). Розділ X «Автономна Республіка Крим» (ст. 134–139). Розділ XI «Місцеве самоврядування» (ст. 140–146). Розділ XII «Конституційний Суд України» (ст. 147–153). Розділ XIII «Внесення змін до Конституції України» (ст. 154–159). Розділ XIV «Прикінцеві положення» (ст. 160–161). Розділ XV «Перехідні положення» (п. 1–16-1).

Чинну Конституцію України можна ідентифікувати у наступних положеннях:

- за юридичною формою – писана;
- за історичними умовами розроблення українська конституція належить до четвертого покоління конституцій;
- за способом прийняття є народною (прийнята Верховною Радою України, яку одноразово на це уповноважив Український народ);
- за порядком внесення змін і доповнень є жорсткою;
- за формою політичного режиму є демократичною; за строком дії є постійною.

4.3. Реалізація Конституції України

Поняття «реалізація Конституції України» відображає модель втілення конституційних норм в життя. Розгляд даного питання здійснюється на основі загальнотеоретичних уявлень про реалізацію правових норм, яка передбачає існування таких її способів:

- 1) дотримання;
- 2) використання;
- 3) виконання;
- 4) застосування (особлива форма реалізації норм права).

До всього цього потрібно додати важливу деталь реалізації саме норм Конституції України, адже згідно з ч. 3 ст. 8 Зasadничого акту України: «Норми Конституції України є нормами прямої дії».

Дотримання конституційних норм. У ст. 68 Конституції України зазначено: Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності».

Дотримання конституційних норм є моделлю пасивної поведінки та формою реалізації, яка передбачає утримування від дій, які суперечать нормам конституції. У такому випадку реалізуються заборонні конституційні норми, а в їх основі знаходяться заборонні диспозиції.

Виконання конституційних норм. У даному випадку мова йде про активну поведінку (суб'єкти права зобов'язані виконувати Конституцію та закони України; держава повинна виконувати ратифіковані міжнародні договори; кожен громадянин України має виконувати свої обов'язки) суб'єктів права, яка впливає з приписів конституції.

Використання норм Конституції України. У даному випадку суб'єкти права діють шляхом реалізації наданих їм суб'єктивних прав у вигляді правомочностей або ж дозволу. Така форма реалізації передбачає наявність розсуду у суб'єкта права щодо здійснення чи не здійснення певних дій. Наприклад, громадянин може реалізувати своє пасивне виборче право (висунення кандидатом на виборах), або і не реалізувати.

Застосування конституційних норм. Дану форму реалізації конституційно-правових норм ідентифікують як особливу форму, адже вона пов'язана з діяльністю спеціальних суб'єктів, які наділені повноваженнями вирішувати відповідні спори. Тут важливо пам'ятати, що норми Конституції України – це норми прямої дії.

4.4. Внесення змін до Конституції України

Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I "Загальні засади", розділу III "Вибори. Референдум" і розділу XIII "Внесення змін до Конституції України", попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Законопроект про внесення змін до розділу I "Загальні засади", розділу III "Вибори. Референдум" і розділу XIII "Внесення змін до Конституції України" подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII цієї Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання.

Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції.

Література

1. Гаврильців М. Т. Реалізація Конституції України: ефективність дії та напрями її забезпечення в умовах конституційно-правової реформи // Право і суспільство. 2020. № 2. С. 25-31.
2. Бориславський Л. Конституція України: її реалізація та способи удосконалення // Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 4. С. 103-110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2014_4_33. (дата звернення: 10.07.2023р.)
3. Кузнєцова З. В. Дотримання конституційних норм в механізмі реалізації Конституції України // Правова держава. 2012. № 15. С. 52-57. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_11. (дата звернення: 10.07.2023р.)

Тема 5. Джерела конституційного права України

5.1. Поняття та види джерел конституційного права України

Важливою складовою частиною процесу здобуття юридичної професії є набуття вміння швидко і правильно знаходити серед великої кількості правових актів таку правову норму, яка підлягає застосуванню в даному випадку. Вказане завдання набагато легше здійснити, коли є чітке розуміння теорії джерел права.

Історія поняття «джерело права» бере початок з часів Стародавнього Риму, коли більше двох тисяч років тому давньоримський історик Тіт Лівій назвав Закони XII таблиць витоком (джерелом) усього права (публічного і приватного). Сучасна юридична наука визначає дане поняття у матеріальному (установки, принципи моральні, політичні, релігійні тощо, які впливають на позитивне право) і формально-юридичному значеннях (способи закріплення, зовнішнього вираження, існування правил поведінки).

На думку авторки дисертаційного дослідження джерел конституційного права України О.П. Васильченко, під поняттям «джерело конституційного права України» розуміється спосіб існування найбільш суттєвих і загальних правил поведінки (зовнішня форма їх виразу), які володіють власними ознаками і регулюють постійні відносини конституційного характеру.

Особливістю джерел конституційного права України є те, що це надзвичайно розгалужена система, до якої входять найбільш різноманітні акти. Однак не кожна правова норма – це джерело конституційного права.

М.І. Марчук стверджує, що для того, щоб визнати той чи інший документ джерелом конституційного права України, він має відповідати трьом ознакам:

1) бути нормативним, тобто містити норми права і бути розрахованим на неодноразове використання;

2) бути чинним, тобто мати юридичну силу, бути здатним до реального впорядкування суспільних відносин;

3) містити хоча б одну конституційно-правову норму.

Цікавим є іноземний досвід вирішення питання про систему джерел конституційного права на прикладі конституції Польщі. З даного приводу доктор права Шиштоф Екгардт звертає увагу на те, що вже на початкових етапах робіт над Конституцією Республіки Польща, яка була прийнята 2 квітня 1997р., з'явилися пропозиції зібрати виражену проблематику джерел права в окремому розділі (розділ III чинної Конституції). Одночасно вирішено «закрити» систему джерел права, що з предметного погляду означає ситуацію, в якій норми права можуть бути створені тільки в актах, які чітко вказані в Конституції, тобто: — в нормативних актах, тобто документах державних органів та органів місцевого самоврядування, що містять заковані в правових положеннях правові норми, які регулюють певну сферу суспільних відносин, — в договорах, що містять норми міжнародного права.

Світова практика конституціоналізму до джерел конституційного права відносить: нормативно-правові акти; міжнародні договори; судові прецеденти; правові звичаї, наукову доктрину.

Система джерел конституційного права України включає: Конституцію України; закони України; підзаконні акти.

Прикладами джерел конституційного права України є: Конституція України, Конституція Автономної Республіки Крим, закони, постанови Верховної Ради України, акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, декларації (насамперед Декларація про державний суверенітет України), Акт проголошення незалежності України, постанови Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування тощо.

Важливо розуміти, що система джерел конституційного права у повній мірі відчуває на собі тенденції розвитку конституціоналізму в державі. Людиноцентризм, перерозподіл взаємозв'язків між державною владою і місцевим самоврядуванням - це ключові тенденції, які мають вплив на подальший розвиток системи джерел конституційного права України.

О.П. Васильченко у своєму дисертаційному дослідженні доводить, необхідність існування нетрадиційних джерел конституційного права України (рішень Конституційного Суду України, Європейського Суду з прав людини, правової доктрини та звичаю) як основи подальшого розвитку сучасної системи джерел конституційного права України.

5.2. Місце Конституції України в системі джерел конституційного права України

Конституція України займає особливе місце в системі джерел конституційного права України, адже має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (стаття 8 Конституції України).

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Особливе місце Конституції України в системі джерел права обумовлено і порядком внесення до неї змін, що стосується і особливої процедури охорони конституції, де ключове місце займає Конституційний Суд України.

В назві Конституції України слово «основний закон» не застосовується. Така практика була відома в назві радянської конституції 1978р. Сучасний конституціоналізм виходить з того, що поняття «конституція» і «засадничий акт» - це слова з одним змістом.

5.3. Закони та підзаконні нормативні акти в якості джерел конституційного права України

Поняття «закон України» визначається в якості нормативно-правового акта, який приймається органом законодавчої влади або шляхом референдуму, регулює найважливіші суспільні відносини, має вищу юридичну силу в системі українського законодавства.

Не кожен закон України є джерелом конституційного права, адже для такої його ідентифікації він має включати конституційно-правові норми. Тобто стосуватися предмету конституційного права.

У тексті Конституції України вживається родове поняття «закон», однак немає положень щодо класифікації законів. Питання класифікації законів України на три групи: конституція, конституційні закони, звичайні закони – це розробка науки конституційного права.

Конституційний закон - закон про внесення змін та доповнень до Конституції України, як і закон, який прийнятий на виконання норм самої Конституції України.

Конституційні закони мають такі властивості:

а) спеціальний порядок прийняття (двома третинами голосів від конституційного складу Верховної Ради України);

б) відсутність можливості у Президента України застосовувати право вето; в) спеціальний предмет правового регулювання.

Звичайні закони є найбільш численними в структурі законів України. Важливим орієнтиром в законодавчій роботі Верховної Ради України є ст. 92 Конституції України, де визначено перелік питань, які визначаються виключно законами України (включає 22 питання), які встановлюються виключно законами України (8 питань).

Підзаконні нормативно-правові акти як джерело конституційного права України видаються відповідно до закону, на його основі, для конкретизації приписів закону, з метою регулювання відносин, що становлять предмет галузі конституційного права. До них належать: постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, розпорядження Президента України та його укази, які мають нормативний характер, акти місцевого самоврядування (акти місцевих референдумів; статути територіальних громад; нормативні акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування, прийняті на підставі ст. 144 Конституції України).

5.4. Нормативно-правові договори як джерело конституційного права України

Нормативно-правові договори, які регулюють конституційні відносини, можуть бути двох видів: внутрішньодержавні; міжнародно-правові.

Серед внутрішньодержавних нормативно-правових договорів можна виокремити конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 08.06.1995 р. Також до цього переліку належать договори про делегування повноважень, про угоди між органами місцевого самоврядування тощо.

Однак більшого поширення отримали саме міжнародно-правові договори, які стали джерелами конституційного права.

О.А. Назаренко зазначає, що міжнародним договором України як джерелом конституційного права України, є угода між Українською державою та державами, міжнародними організаціями іншими суб'єктами міжнародного права про встановлення принципів та норм, які у національній правовій системі регулюють конституційно-правові відносини.

У ст. 9 Конституції України зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Закон України від 29.06.2004р. «Про міжнародні договори України» визначає форми надання згоди України на обов'язковість міжнародного договору:

- 1) ратифікація,
- 2) затвердження,
- 3) підписання, 4) прийняття,
- 5) приєднання до договору.

Якщо мова йде про надання згоди на обов'язковість на території України міжнародного договору, який є джерелом конституційного права України, то надання згоди Верховною Радою України може відбуватись лише шляхом прийняття закону про ратифікацію.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

5.5. «Нетрадиційні» для правової системи України джерела конституційного права та їх особливості

У 2008р. В.І. Цоклан у дисертаційному дослідженні «Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики» зазначала про утвердження «нетрадиційних» для національної правової системи в цілому джерел конституційного права – судових прецедентів, правових звичаїв, правових договорів, конституційної доктрини тощо.

Відтоді дані «нетрадиційні» для правової системи України джерела конституційного права поступово проходять шлях свого утвердження.

Т.О.Цимбалістий зазначає: «Джерелом права, частиною національного законодавства України є рішення Конституційного Суду України з питань конституційності актів і офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також висновки про конституційність чинних міжнародних договорів України. Що ж до інших висновків Конституційного Суду, а саме: про конституційність міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту, про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України, про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України, то вони є лише обов'язковою підставою для прийняття Верховною Радою України відповідних рішень, проте самостійного правового значення не мають.

Важливим допоміжним джерелом конституційного права в Україні стала наукова доктрина. Конституційний Суд України з'ясовує думку провідних вітчизняних наукових установ з ти чи інших питань, які перебувають на розгляді суду.

Сутність правового звичаю в якості джерела конституційного права досліджена в дисертації О.В. Сав'як. Дане поняття дослідник визначає в розрізі історично сформованого, позитивно зарекомендоване у вітчизняній конституційній практиці, і, як правило, санкціоноване суб'єктами конституційного правотворення, правило поведінки або діяльності, що є елементом конституційної правової свідомості учасників конституційних правовідносин, і має відповідну юридичну силу.

Ні чим іншим, як прикладом правового звичаю в конституційному праві України є ст. 79 Конституції України, яка передбачає порядок

набуття повноважень новообраними народними депутатами України, де зазначено, що присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кшиштоф Екгардт Система джерел права в конституції республіки Польща від 2 квітня 1997 // Матеріали першого засідання Українсько-польського клубу конституціоналістів. Грудень, 2006 / За ред. В.Шаповала, В.Скшидло, П.Стецюка.

Київ-Львів: Юриспруденція, 2008. 140 с. С.87-95.

2. Цоклан, В. І. Розвиток системи сучасних джерел конституційного права України / В. І. Цоклан // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. - Вип. 15. - С. 174-179.

3. Шемшученко Ю. С., Ющик О. І. Джерела конституційного права України : монографія. К. : Наукова думка, 2010. 709 с.

Тема 6. Теорія та розвиток конституціоналізму в Україні

6.1. Поняття конституціоналізму та його основні етапи в Україні

Г. Дж. Берман вважає, що термін «конституціоналізм» було введено до наукового обігу в кінці XVIII – на початку XIX ст. Термін «конституція» має етимологічний зв'язок з поняттям «конституціоналізм», який з'явився набагато скоріше, адже мова йде про період Стародавнього Риму. Сучасні поняття «конституція» і «конституціоналізм» мають різний зміст.

У світовій історії важко знайти навіть серед найбільш тоталітарних держав таку, яка б не здійснювала заходи для надання своєму режиму видимості законності. Також частиною правової історії людства стали і заходи молодих держав, які з усіх сил і в найкоротші строки бажали ідентифікувати себе демократичними і правовими.

Однак все розставляє на свої місця теорія конституціоналізму. Так, якщо практично кожна з двохсот існуючих на політичній карті світу держав має свою конституцію, то це ще не показник того, що в таких державах існує і конституціоналізм.

Тобто конституціоналізм, який в якості правового явища зародився в часи, коли вперше була оголошена думка про спротив народу необмеженій державній владі, вже в сучасному світі перетворився в дієву і складну політико-правову систему, яка включає не тільки конституцію,

а й історію та теорію конституційного права, його ідеологію, як і сам реально існуючий в конкретній державі конституційний лад.

Тому цілком справедливо А.Р. Крусян у дисертації «Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку» зазначає: «Поняття конституціоналізму — політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль Конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини».

З концепцією конституціоналізму тісно пов'язана теорія конституційної держави. А.І. Козаченко, який є автором навчального посібника «Історія розвитку конституціоналізму в Україні», враховуючи державно-правовий статус України, розвиток конституційної думки, найважливіші особливості національної правової культури, соціально-економічного та політичного розвитку, приходять до висновку, що слід розрізняти п'ять періодів історії розвитку вітчизняного конституціоналізму.

На думку даного дослідника, перший період – зародження вітчизняного конституціоналізму за часів Речі Посполитої та України-Гетьманщини (друга половина XVI – XVIII ст.).

Другий період – формування конституційних ідей за часів Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.).

Третій період – розвиток українського конституціоналізму за доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Четвертий період – радянське конституційне будівництво 1919-1991 рр.

П'ятий період – вітчизняний конституціоналізм після проголошення незалежності України у 1991 р. і до нашого часу.

6.2. Публічна влада у системі сучасного українського конституціоналізму

Влада – це суспільні відносини підпорядкування і управління. Існує багато різновидів влади (економічна, психологічна, політична тощо). Одним з різновидів суспільно-політичної влади є публічна влада.

Ні в Конституції України, ні в інших нормативно-правових актах чинного українського законодавства немає нормативно визначеного поняття «публічна влада».

«Юридична енциклопедія» визначає публічну владу як різновид суспільно-політичної влади, народовладдя, а ключовими її видами є: влада народу як безпосереднє народовладдя, безпосередня демократія (вибори, референдуми тощо); законодавча, виконавча, судова влада; місцеве самоврядування – місцева публічна влада, що здійснюється, зокрема, територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування (радами), виконавчими органами рад, сільськими, селищними і міськими головами тощо.

Ключовими ознаками публічної влади є:

- а) суверенітет;
- б) її здійснення реалізується через державний апарат;
- в) має право видавати закони і підзаконні акти, які є обов'язковими до виконання;
- г) механізм державного примусу.

Аналіз Конституції України дозволяє зазначити, що в теорії українського конституціоналізму публічна влада ґрунтується на ст. 5 Конституції України, де зазначено, що єдиним джерелом влади в Україні є народ. З даного приводу у рішенні Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 р. зазначено, що це потрібно розуміти так, що в Україні вся влада належить народові; влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною.

Влада місцевого самоврядування має інакшу правову природу, порівняно з державним урядуванням (законодавча, виконавча, судова влада).

Ключовими ознаками влади місцевого самоврядування є:

- а) публічність в рамках територіальної громади;
- б) основним її суб'єктом виступає територіальна громада;
- в) самостійність влади місцевого самоврядування, що забезпечено Конституцією України організаційно і матеріальною базою місцевого самоврядування;
- г) спрямованість на представництво і вирішення місцевих справ територіальної громади.

Реалізована конституційна реформа децентралізації державного урядування на користь розширення повноважень місцевого самоврядування свідчить про зміну системи взаємовідносин між державним урядуванням і місцевим самоврядуванням.

6.3. Принципи сучасного українського конституціоналізму

У 2010р. українська дослідниця А.Р.Крусян у дисертаційному дослідженні «Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика» запропонувала розуміти під принципами конституціоналізму основоположні ідеї, стійкі керівні витоки, які адекватно відображають юридико-соціальні цінності, сприйняті суспільством на даному етапі його розвитку, відображають сутність сучасного вітчизняного конституціоналізму, служать для створення внутрішньо узгодженої системи конституціоналізму та практичного функціонування з метою обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав та інтересів особи для досягнення конституційно-правової свободи людини.

І.Є. Словська у дисертації «Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку» зазначає: «Загальними принципами українського конституціоналізму є принципи: верховенства Конституції у правовій системі; верховенства права у суспільстві і державі; поділу влад; обмеженості державної влади; суверенітету Українського народу; взаємної відповідальності держави і особи; реальності прав і свобод, їх охорони, непорушності, гарантованості; відкритого громадянського суспільства; наступності конституційних ідей».

Вказаний перелік принципів українського конституціоналізму не є чимось даним один раз і назавжди. Так, згадане вище дисертаційне дослідження І.Є. Словської було здійснене у 2004р., а в 2022р. Т.В.Степанова та Л.О. Корчевна в опублікованій монографії «Трансформація принципів українського конституціоналізму на сучасному етапі» ставлять питання про цифрову трансформацію конституційних засад судочинства, доброчесності суддів як ключових елементів правової держави.

На нашу думку, головним принципом українського конституціоналізму є принцип людських прав, який пронизує всі складові елементи конституціоналізму, адже сама система конституціоналізму створена для забезпечення людських прав.

Література

1. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. Полтава: "Астроя", 2020. 217 с.
2. Попович Т. П. Сегментація публічної влади (досвід Польщі, Чехії та Словаччини). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: "Право". 2018. Випуск 52. Том 1. С. 99-103.

Тема 7. Основи правового статусу людини і громадянина в Україні

7.1. Сучасні концепції людських прав та їх відтворення в Конституції України

У сучасному світі (на політичній карті знаходиться до 200 національних держав) все менше залишається таких держав, які б не мали конституції. Кожна з таких національних конституцій – це результат особливостей розвитку правової історії відповідної держави. Важливим питанням сучасного конституціоналізму є простеження закономірностей конституційно-правового розвитку держав, що не залежить від національних кордонів. Відповіді на всі ці питання знаходяться в розгляді концепцій людських прав.

У світовій юридичній практиці склалися чотири підходи до визнання і закріплення правового статусу людини. Мова йде про ліберальну (європейську), ісламську (мусульманську), колективістську (марксистську, расистську тощо), традиційну (притаманна звичаєвому праву в африканських племенах тощо) концепції людських прав.

Ліберальна (європейська) теорія людських прав у нормативному значенні отримала закріплення у період буржуазних революцій в Європі, а самі її ідеї про природні людські права були оголошені в працях мислителів Стародавньої Греції та Риму. Нормативними документами, де вперше були закріплені положення про природні людські права, стали Декларація незалежності США від 4 липня 1776 р., як і Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р., яка була прийнята в Франції. До речі, більшість положень з останнього документа отримали закріплення в сучасних конституціях країн Європи.

Ключові положення ліберальної (європейської) концепції людських прав зводяться до такого:

1) людина від народження має об'єктивно обумовлені вимоги на певні блага, що визначено людською природою людини, а обов'язок держави і її головне призначення – охорона таких прав;

2) людські права мають свої межі, які полягають у тому, що людина може робити все, що не завдає шкоди іншій людині;

3) можливі випадки обмеження людських прав, але тільки як виняток для загального добробуту.

Ісламська (мусульманська) концепція людських прав суттєво відрізняється від ліберальної (європейської) концепції, адже в мусульманській концепції джерелом прав є не людська природа, а шаріат. До ключових засад даної концепції потрібно віднести наступне:

а) життєвий шлях кожної людини – це частина великого плану Аллаха, а тому людина не є вільною у розпорядженні собою; б) правовий статус мусульманина і не мусульманина, як і чоловіка та жінки є різними.

Коллективістська концепція людських прав надає перевагу колективним інтересам над особистими інтересами конкретної людини. Все це призвело до превалювання обов'язків над правами у системі правового статусу людини.

Традиційна концепція людських прав спирається на звичаєве право окремих племен, де діє спільна відповідальність колективу за порушення звичаєвих приписів. Ознакою правового статусу людини при такому підході до його визначення є те, що не вік визначає правосуб'єктність, а певні обставини в житті людини, до яких можна віднести вигнання з племені, одруження тощо).

В Конституції України відтворена ліберальна (європейська) концепція людських прав.

7.2. Конституційно-правовий статус людини і громадянина як загальний конституційно-правовий інститут

Конституційно-правовий статус людини і громадянина – це закріплене в конституції та інших джерелах конституційного права становище, місце і роль людини і громадянина в суспільстві і державі, як і система всіх суспільних відносин з приводу реалізації людських прав.

В Конституції України даним питанням присвячений другий розділ Конституції «Права і свободи та обов'язки людини і громадянина» (включає 47 статей, з яких, 37 статей стосуються особистих прав і свобод).

Науковцями розмежовуються питання конституційного і конституційно-правового статусу людини і громадянина, адже у випадку з конституційно-правовим статусом мова йде не тільки про закріплення прав і свобод в конституції, а і в поточному законодавстві.

До структурних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина належать:

1) конституційні принципи, в яких закріплюються засади правового статусу людини і громадянина (людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека - найвища соціальна цінність; рівноправ'я; невідчужуваності та непорушності прав і свобод; єдності конституційних прав і обов'язків; безпосередньої дії прав і свобод

людини і громадянина; невичерпності прав і свобод людини і громадянина, передбачених в конституції);

2) громадянство (мова йде про постійний правовий зв'язок між людиною і відповідним народом за республіканської форми правління, адже в монархіях такий зв'язок існує між монархом і людиною);

3) правосуб'єктність (конституційна правоздатність, дієздатність і деліктоздатність);

4) права і обов'язки (немає прав без обов'язків);

5) гарантії правового статусу, де окреме місце відводиться інструментам юридичної відповідальності (мова йде про юридичні механізми, за допомогою яких може здійснюватися реалізація прав або відновлення порушених прав).

Вітчизняна наукова доктрина проводить думку про розмежування прав людини і громадянина. Таке твердження є помилковим, адже громадянські і політичні права є правами кожної людини, але не можна заперечувати, що ці поняття не є взаємозалежними.

7.3. Поняття та види правових статусів людини і громадянина

Поняття «людина», «особа», «громадянин» мають різне змістовне значення. Коли вживається поняття «людина», то мова йде про біологічну та соціальну істоту. Поняття «громадянин» відображає постійний політико-правовий зв'язок конкретної людини з певним народом. Поняття «особа» стосується узагальнення відносно людини і громадянина.

Поняття «правовий статус людини» - це сукупність принципів правового статусу людини, правосуб'єктності, людських прав і обов'язків, гарантій їх здійснення, які в комплексі відображають правове положення людини в державі.

Правовий статус громадянина - це правовий статус людини, який зумовлюється постійним політико-правовим зв'язком (взаємні права і обов'язки) людини з конкретним народом.

Загальноприйнято виокремлювати три види правового статусу особи: індивідуальний (приватний), спеціальний (родовий), загальний.

Індивідуальний правовий статус притаманний кожній окремій особі. Всі індивідуальні правові статуси є неповторними.

Спеціальний (родовий) правовий статус притаманний певним групам осіб (студентам, пенсіонерам, тощо).

Загальний правовий статус є найбільш універсальним поняттям, адже він є базовим для людини, громадянина.

Література

- 1.Макарчук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі // Право.ua. 2015. №3. С. 18–23.
- 2.Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії "правовий статус" // Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 95-98.

Тема 8. Конституційні людські права

8.1. Поняття і класифікація людських прав

Поняття «людські права» продовжує залишатися одним з найбільш заідеологізованих понять у вітчизняній юридичній науці, адже саме навколо нього вибудовувала свою політику радянська держава, а за роки незалежності України науковці і практики продовжують повторювати як якусь мантру те, що людські права – це міра можливої поведінки особи, яка забезпечується силою державного примусу.

Виявляється, набагато легше проголосити європейський курс інтеграції України, ніж змінювати підходи юристів до правових цінностей. З даного визначення випливає, що джерелом людських прав є держава.

С. Головатий у монографії «Про людські права», яка опублікована у 2016р., переконливо доводить, що вітчизняна наука і практика конституційного права суттєво відстає у розвиткові від розвитку аналогічних питань в інших європейських країнах. Прикладом цьому є вітчизняна теорія прав людини. Дослідник зазначає, що в Україні продовжують в законодавстві і юридичній доктрині оперувати поняттям «права людини», яке є здобутком епохи буржуазних революцій у Європі у XVIII ст. У той час теорія прав людини відобразила найбільш повно політико-правовий зв'язок особи з державою в інституті громадянства, а тому і права людини позиціонувалися як такі, що є держава і вона дозволяє щось робити.

Інші сучасні європейські країни рухаються в рамках розвитку теорії людських прав, яка є результатом структурних змін, що склалися в Європі після закінчення Другої світової війни, а найбільш повно пов'язані з міжнародно-правовою системою стандартів людських прав.

Важливо зазначити про визначення поняття «людські права» в рамках європейської правової матерії концепції природного права, де людські права - це проголошені в офіційних документах нормативного характеру вимоги людини до держави в силу самої її людської природи, як і інструменти захисту особи від державної влади.

Така фіксація людських права державою не змінює їхньої правової сутності, адже вони і надалі залишаються природними правами.

У вітчизняній правовій доктрині залишився також радянський пережиток теорії юридичного позитивізму про те, що у понятті «людські права» потрібно ще виділяти поняття «людські свободи», однак такий підхід є помилковим з огляду на європейську наукову доктрину та цілісність поняття «людські права». Щодо назви другого розділу Конституції України «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина», то таке формулювання потрібно сприймати в рамках змістовної завантаженості цієї назви. Між іншим, на недосконалість такої назви і на відсутності структури у даному розділі наголошувала неодноразово Венеційська комісія - дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права.

Щодо питання класифікації людських прав, то С. Головатий справедливо зазначає про хибний методологічний підхід у можливості розподілу людських прав на певні види, адже їх концепція є цілісною.

Тому логічним і послідовним виглядає зазначення про еволюцію людських прав, яка включає три їхні покоління (доктрину поколінь прав запропонував Карел Васак – колишній директор Відділу людських прав і миру ЮНЕСКО). Між іншим, між поколіннями людських прав і рівнями розвитку сучасних держав можна простежити певну відповідність, адже сучасним ліберальним демократичним державам відповідає перше покоління людських прав. Сучасним соціалістичним авторитарним державам відповідає друге покоління прав.

Щодо змістовного наповнення поколінь людських прав, то варто зазначити про наступне. До першого покоління людських прав відносять громадянські і політичні права (так звані «негативні», до яких належить право на життя, на свободу, недоторканність, право участі у виборах тощо), які стали здобутком буржуазних революцій XVII-XVIII ст.

До другого покоління людських прав належать економічні, соціальні і культурні права, які були закріплені в конституціях країн в середині ХХст. Всі ці права часто називають «позитивними», адже вони залежать від сприяння держави в їх здійсненні.

До третього покоління людських прав належать так звані колективні права, закріплення яких пов'язано з 70-ми роками ХХ ст. до таких прав належить право на безпечне довкілля, на мир тощо).

Наразі у світі активно проходить формування четвертого покоління людських прав, до якого належать соматичні права та права, що пов'язані

з розвитком цифрових технологій. До соматичних прав відносять такі: право на трансплантацію, клонування, право на зміну статі та ін.

8.2. Конституційні громадянські і політичні людські права в Україні

До конституційних громадянських і політичних людських прав в Україні належать:

право на життя (ключовим у визнанні людського права на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша ст. 27), невідчужуваним та непорушним (ст. 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою);

право на свободу та особисту недоторканність, що закріплено в ст. 29 Конституції України (фізична недоторканність особи (життя, здоров'я); моральна недоторканність (захист честі й гідності); психологічна недоторканність (незаконні методи впливу на психіку тощо));

право на повагу до гідності (ст. 28 Конституції України). Невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Ці людські права зумовлюють можливість реалізації всіх інших людських прав і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані;

свобода від примусової праці (ст. 43 Конституції України);

свобода вибору місця проживання (ст. 33 Конституції України);

свобода думки та поглядів (ст. 34 Конституції України);

свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54 Конституції України);

презумпція невинуватості, про яку йдеться у ст. 62 Конституції України;

непорушність приватної власності (ст. 41 Конституції України);

право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23 Конституції України);

свобода зібрань (ст. 39 Конституції України);

недоторканність житла (ст. 30 Конституції України);

таємниця комунікацій (ст. 31 Конституції України);

право на недоторканність особистого життя (ст. 32 Конституції України);

свобода світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України);

свобода думки і слова (ст. 34 Конституції України).

право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, на участь у професійних спілках (ст. 36 Конституції України);

право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих, референдумах, право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України);

право на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39 Конституції України);

право на звернення – право петицій, тобто право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40 Конституції України).

8.3. Конституційні соціально-економічні та культурні людські права в Україні

Варто наголосити, що якщо в розрізі світової цивілізації визнання громадянських та політичних людських прав розпочалося у XVIII ст., то надалі людству знадобилося більше двох століть до того часу, коли розпочалося визнання гарантій розвитку і життєдіяльності особи у сфері економіки, культури.

До конституційних соціально-економічних та культурних людських прав в Україні належать:

- право на підприємницьку діяльність (ст. 41 Конституції України);

- право на працю, на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, право на захист від незаконного звільнення та на своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43 Конституції України);

- право тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44 Конституції України).

право кожного, хто працює, на відпочинок (ст. 45 Конституції України);

право громадян України на соціальний захист (ст. 46 Конституції України);

право на житло закріплено в ст. 47 Конституції України.

право на достатній життєвий рівень (достатнє харчування, одяг, житло) (ст. 48 Конституції України).

право на освіту (ст. 53 Конституції України).

8.4. Конституційні обов'язки в Україні

Ю.Кириченко та Г. Давлетова у статті «Застосування зарубіжного досвіду щодо конституційно-правового регулювання обов'язків людини і громадянина в Україні» зазначають: «Конституційні обов'язки людини і громадянина – це міра суспільно необхідної правомірної поведінки особи, що закріплена в нормах Конституції та законах держави, яка наявна винятково у конституційно-правових відносинах і передусім виражає її обов'язки перед державою та суспільством».

Чинна Конституція України містить менше конституційних обов'язків людини і громадянина, ніж їх було закріплено в радянській конституції УРСР 1978 р., адже тоді їх було шістнадцять.

Перелік обов'язків, які визначені в Конституції України, є вичерпним. До конституційних обов'язків громадян України належать:

захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування державних символів України (ст. 65);

не заподіювання шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих їм збитків (ст. 66);

сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67);

неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68);

обов'язок набуття загальної середньої освіти (ч. 2 ст. 53);

обов'язок піклування про дітей та непрацездатних батьків (ч. 2 ст. 51).

С.М. Греца у монографії «Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС» звертає увагу на те, що Конституційним Судом України було ухвалено рішення щодо таких конституційних обов'язків, як: захист Вітчизни, сплата податків і зборів, додержання Конституції України та законів України. Виявлено такі підходи, що містяться в рішеннях Конституційного Суду України, щодо забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина:

1) щодо обов'язку захищати Вітчизну встановлено, що суб'єктом, функцією якого є обов'язок із захисту держави, забезпечення її безпеки, є весь Український народ; військова служба є не функцією, а конституційним обов'язком такого кола суб'єктів, як громадяни України; цей конституційний обов'язок полягає в: 1) забезпеченні оборони України; 2) захисті суверенітету України; 3) захисті територіальної цілісності України; 4) захисті недоторканності України; виконання цього

обов'язку передбачає проходження добровільно чи за призовом військової служби; проходження військової служби є формою виконання обов'язку громадянина України; у законодавстві України має бути закріплено спеціальний статус військовослужбовців, а також унормовано порядок проходження військової служби громадянами України;

2) щодо обов'язку сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, визначених законом, встановлено, що приписи ст. 67 Конституції України мають бути розвинуті в законодавстві України; компетенція контролюючих органів має бути визначена в законодавстві, і це законодавство має бути якісним; у законодавстві України та на практиці мають бути розмежовані такі поняття – податковий борг фізичної особи та податковий борг платника податків, а також поняття заборони виїжджати за кордон і обмеження права виїжджати за кордон; практика застосування законодавства має йти таким шляхом, щоб запобігати порушенням права особи на недоторканність житла, з одного боку, і забезпечувати виконання обов'язків особи зі сплати податків; у законодавстві України мають бути чітко зазначені підстави застосування адміністративного арешту майна платника податків, а також коло тих заходів, які можуть вживатися державою для забезпечення виконання платником податків своїх обов'язків;

3) щодо обов'язку неухильно додержуватися Конституції України та законів України встановлено, що в законодавстві України має бути закріплена відповідальність за виявлення неповаги до людини з боку таких суб'єктів, як держава та її громадяни.

Література

1. Головатий С. Про людські права. Лекції. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
2. Головатий, С. Лекція доктора юридичних наук Сергія Головатого: «Розуміти людські права за Західною правничою традицією» // Право України. 2017. 4. С.126-141.
3. Іванків І. Б. Права людства: стан та перспективи їх забезпечення: дисертація подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія". Київ, 2019. 214 с.
4. Грєца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС : Монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 428 с.

Тема 9. Гарантії людських прав

9.1. Поняття та система гарантій реалізації та захисту людських прав

Архіважливою частиною концепції людських прав є гарантії їх реалізації та захисту, адже без них втрачають свою реальну цінність оголошені в офіційних документах та обумовлені самою людською природою вимоги людини до держави, як і нівелюється саме призначення держави, яка має охороняти людські права.

В Конституції України поняття «гарантії» вживається більше тридцяти разів. Важливо розмежовувати поняття «захист» та «реалізація» людських прав, адже захист прав стосується діяльності державних органів та самої людини щодо відновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, а охорона прав знаходиться у межах запобігання та попередження ймовірних порушень прав.

Якщо людські права – це оголошені в офіційних документах та обумовлені самою людською природою вимоги людини до держави щодо існування та розвитку людини, то гарантії людських прав – це способи і засоби втілення в життя людських прав.

Поняття «гарантії людських прав» - це складова частина поняття «механізм реалізації людських прав».

І.Б. Стахура у дисертаційному дослідженні на тему «Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір» відносить до структури механізму реалізації людських прав наступне:

- а) гарантії їх здійснення;
- б) юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків);
- в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність;
- г) умови і фактори такого процесу.

В.В.Новіцький у дисертації «Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз», яка захищена у 2021р., пропонує таку класифікацію гарантій прав людини за критерієм характерних ознак суспільних відносин регуляційного застосування цих гарантій:

- 1) політичні: державний суверенітет; незалежність держави; політичний режим; державний устрій; національний інтерес тощо;
- 2) економічні: ринкова економіка; захист від посягань на право власності; державні монополії в стратегічних секторах економіки тощо;

3) соціальні: адресна політика щодо захисту вразливих верств населення; право на працю, відпочинок, соціальний страйк тощо;

4) ідеологічні: державницька освітньо-гуманітарна політика; освітня інфраструктура;

5) юридичні: верховенство права; законність; правопорядок; нормотворча, імперативно-санкційна природа законодавчих правил регулювання суспільних відносин; незалежна правоохоронна, судова системи держави; презумпція невинуватості; юридична освіта.

Беззаперечно, що політичні, економічні, соціальні, ідеологічні гарантії людських прав перебувають у тісному зв'язку з юридичними гарантіями, які є особливим предметом розгляду саме в рамках юридичної науки.

Н.М. Раданович у дисертації «Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження конвенції про захист прав і основних свобод людини)» зазначає, що юридичні гарантії захисту – це закріплені законодавством норми права, які передбачають і забезпечують повну реалізацію здійснення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. До гарантій захисту прав і свобод належать: юридичне закріплення гарантій прав, свобод та обов'язків (ст.21, 22) Конституції України; створення системи охорони і захисту державою прав, свобод та обов'язків, яка забезпечувала б їх реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань (ст.55); активізація діяльності об'єднань громадян, які сприяють захисту прав, свобод та обов'язків (ст.59); державний і громадський контроль за станом забезпечення та захисту прав, свобод та обов'язків (ст.102, 116).

Важливо розуміти, що питання гарантій реалізації та захисту людських прав не обмежується національною системою їх захисту, адже спирається і на потужну міжнародні і європейські стандарти.

9.2. Національна (внутрішньодержавна) система захисту людських прав в Україні

Національна система захисту прав людини – це сукупність діяльності в рамках правового поля державних органів і організацій, інститутів громадянського суспільства, самої людини щодо запобігання порушенню або відновленню порушених людських прав, яка здійснюється за участі суб'єктів державного і громадського контролю за станом забезпечення та захисту людських прав.

Щодо конституційного правового поля національної (внутрішньодержавної) системи захисту людських прав в Україні, то найперше мова йде про ст. 21 та 22 Конституції України. У ст. 21 Конституції України зазначено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Надалі вже у ст. 22 Конституції України закріплено те, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Щодо самої людини в національній системі захисту людських прав в Україні, то у ч. 5 ст. 55 Конституції України зазначено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Тобто мова йде про самозахист, який у нормах поточного законодавства отримав розвиток в інституті необхідної оборони, крайньої необхідності тощо.

Щодо державних органів і організацій національної системи захисту людських прав в Україні, то найперше мова йде про судовий захист (ст. 55 Конституція України).

Окреме місце відводиться діяльності Конституційного суду України та запровадженому інструменту конституційної скарги – письмового клопотання особи щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Важливим є напрямок діяльності прокуратури, яка серед іншого здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку.

Ефективним інструментом гарантії людських прав є інститут омбудсмана, який виник у Швеції на початку XIX століття (у 1718 році король Карл XII ввів посаду канцлера права, ідею створення якої він запозичив в Османській імперії, де відповідний інститут іменували мухтасіб). В Україні дана особа має назву Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, його діяльність регулює окремий закон України. Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядають

суди, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо зацікавлена особа подала позов, заяву або скаргу до суду.

Щодо інститутів громадянського суспільства, то мова найперше йде про адвокатуру, яка в Україні діє для надання професійної правничої допомоги.

Щодо суб'єктів державного і громадського контролю за станом забезпечення та захисту людських прав, то Президент України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України). Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116 Конституції України).

Громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства здійснюють заходи громадського контролю за дотриманням людських прав.

9.3. Міжнародні та європейські стандарти як гарантія людських прав й системи їхнього захисту

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції України).

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто є частиною внутрішньодержавного права (ст. 9 Конституції України).

Сучасні міжнародні стандарти і гарантії людських прав й система їхнього захисту започатковані після закінчення Другої світової війни. Саме тоді почалося втілення в життя ідеї про те, що суверенітет національної держави у сфері людських прав має обмежуватися міжнародними стандартами людських прав.

Першим кроком у створенні сучасної міжнародної системи стандартів людських прав стало створення Організації Об'єднаних Націй, прийняття її Статуту та створення Міжнародного суду ООН у 1945р., однією з держав-засновниць ООН є Україна.

Надалі 10.12.1948р. на Генеральній Асамблеї ООН була прийнята «Всесвітня Декларація людських прав».

У 1966р. прийнято Міжнародний Пакт про громадянські й політичні права (у ст. 28–45 йдеться про створення Комітету ООН з людських прав та визначення основних засад його функціонування). У цьому ж 1966р. прийнятий і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права.

У 1965р. прийнята Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

У 1979р. прийнято Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

У 1984р. прийнято Конвенцію про запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поводження і покарань.

У 1989р. прийнята Конвенція про права дитини.

У 2006р. прийнята Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницького зникнення та Конвенція про права інвалідів.

Сучасні європейські стандарти як гарантія людських прав й системи їхнього захисту беруть початок із заснування в 1949р. Ради Європи.

Надалі 04.11.1950р. була прийнята «Європейська конвенція про захист людських прав і засадничих свобод» (набула чинності 03.09.1953р.). Наразі укладено шістнадцять додаткових протоколів до Конвенції.

Європейська конвенція про захист людських прав і засадничих свобод є цілісною регіональною моделлю людських прав, адже містить і положення щодо втілення в життя проголошених нею принципів (мова йде національні органи влади і Європейський суд з людських прав (створений у 1959р.). З 1998р. надано можливість безпосереднього звернення до даного Суду фізичним особам, адже до 1998р. Суд діяв на непостійній основі і судовий механізм захисту людських прав включав три органи: Європейську комісію з людських прав (первісний розгляд скарг), Європейський суд з людських прав і Комітет міністрів Ради Європи.

Література

1. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 364 с.
2. Красовський К.Ю. Природні права людини в українському конституціоналізмі. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата

юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (юридичні науки). ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2021. 253с.

3. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. філософ.: 081 «Право» / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 270 с.

Тема 10. Конституційно-правовий статус інституту громадянства

10.1. Поняття й сутність громадянства

Концепція громадянства пройшла тривалий період історичного розвитку та відчувала сутнісну обумовленість формою правління в державі. Це відобразилося навіть у поняттях «громадянство», яке поширене в республіках, та «підданство», яке поширене в монархіях. Сучасну ідею інституту громадянства сформулював Жан-Жак Руссо, який стверджував, що громадянин – це член політичної спільноти, утвореної на підставі підписання суспільного договору.

Донедавна вважалося, що інститут громадянства – виключно сфера існування національних держав. Однак процеси формування громадянства Європейського союзу показують, що глобалізація держави знайшла прояв і в питанні громадянства.

Рада Європи у 1997р. ухвалила Європейську конвенцію про громадянство. Даний документ ратифіковано Україною у 2006р. Тобто вже після прийняття Закону України «Про громадянство України».

У ст. 2 Європейської конвенції про громадянство зазначено, що громадянство – це правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи.

Профільний український закон з даних питань визначає громадянство як правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

К.Є. Трошкіна справедливо зазначає: «Становлення України як суверенної незалежної держави, зміна правового взаємозв'язку між особою і державою потребувала корегування поняття громадянства, визначення його нового, розширеного, перш за все, в політичних та особистих правах, правового статусу. ... поняття «громадянство» має включати такі його істотні ознаки, як двосторонній взаємозв'язок із народом держави, функціонування зазначеного взаємозв'язку на правовій основі, стійку непереривність взаємозв'язку у просторі і часі, одночасно конституційний та міжгалузевий характер, відносно однорідний зміст

регулювання суспільних відносин. Громадянство є двостороннім правовим взаємозв'язком особи з народом України; має стійку непереривність у просторі та часі; характеризується через однорідні суспільні відносини (набуття громадянства, одержання громадянства, зміну громадянства, позбавлення громадянства, відмову від громадянства, втрату громадянства); зумовлюється об'єктивними і суб'єктивними підставами, ґрунтується на нормах конституційного права та одночасно має міжгалузевий характер.

10.2. Принципи громадянства

Конституційно-правове регулювання питань громадянства України стосується положень про те, що в Україні існує єдине громадянство. Даний принцип, який закріплений в ст. 4 Конституції України, належить до загальних засад конституційного ладу.

Окрім цього, ст. 25 Конституції закріплено те, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах:

- 1) єдиного громадянства - громадянства держави Україна;
- 2) запобігання виникненню випадків безгромадянства;
- 3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;
- 4) визнання права громадянина України на зміну громадянства;
- 5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;
- 6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;
- 7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

10.3. Способи набуття громадянства

Громадянство України набувається:

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) внаслідок прийняття до громадянства;
- 4) внаслідок поновлення у громадянстві;
- 5) внаслідок усиновлення;

6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в заклад охорони здоров'я, заклад освіти або інший дитячий заклад, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю;

7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;

8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;

9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;

10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Існують два види набуття громадянства: філіація та натуралізація.

Перший спосіб пов'язаний з набуттям громадянства за народженням. Тут можуть бути задіяні принципи «право ґрунту», або «право крові». «Право ґрунту» стосується тої умови, що народжена дитина на території держави отримує громадянство даної держави. Щодо принципу «право крові», то він полягає у тому, що дитина отримує громадянство держави батьків незалежно від місця народження.

Щодо натуралізації, то у такому випадку громадянство людина отримує в результаті своїх активних дій (за клопотанням особи; на підставі закону чи іншого акта; на підставі міжнародного договору).

10.4. Способи припинення громадянства

Громадянство України припиняється:

- 1) внаслідок виходу з громадянства України;
- 2) внаслідок втрати громадянства України;
- 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Підставами для втрати громадянства України є:

1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто.

Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки: а) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави чи держав; б) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновлювачів унаслідок усиновлення її іноземцями; в) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем; г) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави;

2) набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

3) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

На законному рівні не врегульовано питання подвійного громадянства, набутим особою за певних умов без особистого звернення (автоматично), та з відповідальністю за свідоме приховування подвійного громадянства.

Література

1. Трошкіна К. Є. Генеза наукової думки щодо формування поняття громадянства та його ознак // Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 3. С. 91-95. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_3_20. (дата звернення: 10.07.2023р.)

Тема 11. Конституційно-правовий статус суспільно-політичних інститутів

11.1. Конституційні принципи політичної системи

Швейцарський юрист Й.К. Блюнчлі (07.03.1808р. – 21.10.1881р.) надзвичайно точно зазначив, що «без живильного подиху політики організм права зробився б трупом; без основ і меж права політика загинула б у безмежному егоїзмі та прагненні до руйнування».

Історія взаємовідносин між правом і політикою нараховує не одне століття. Сам термін «політична система суспільства» виник у ХХ ст. За своєю природою він не є зовсім юридичним, адже більше уживаний в політології, а юридична наука оперує поняттям «правова система». Однак поняття «політична система» і «правова система» мають різне значення.

Політична система суспільства – це нормативно визначений механізм участі державно-правових суб'єктів (держава, державні органи, політичні партії) та суб'єктів громадянського суспільства (людина, громадські організації, профспілки тощо) у процесі боротьби за політичну владу, її здобуття і здійснення, як і певна модель політичного устрою суспільства.

У цьому контексті на перший план виходить питання «політичного виміру» Конституції України. Мова йде про ті питання політичної системи суспільства, які отримують закріплення в конституції. В історичному розрізі обсяг такого регулювання був різний в конституціях держав, які приймалися в різні історичні епохи.

А.М. Гільбурт у дисертації «Конституційно-правові засади політичної системи України» пропонує запровадити до наукового лексикону термін «конституційна політика» та зазначає, що до елементів «політичного виміру» сучасної конституції належать політичні засади конституційного ладу; конституційно-правовий статус громадянин та їхніх спільнот у політичній системі; конституційна форма держави; конституційна форма місцевого самоврядування; конституційна форма громадянського суспільства.

На думку згаданого вище науковця, на сьогодні серед правових принципів політичної системи України можна виокремити, принаймні, три рівні. Перший рівень складають принципи, що мають найвищий рівень абстрактності, найвищу юридичну силу і відображення в Конституції України, тобто становлять засади конституційного ладу України (принципи народного та державного суверенітету, найвищої цінності людини, принцип республіканської форми правління, демократизму, принцип правової держави, принцип поділу влади, принцип визнання й гарантування місцевого самоврядування, принцип визнання міжнародно-правових стандартів; другий рівень – загальні принципи, що характеризують політичну систему в цілому, але є продовженням, деталізацією засад конституційного ладу (принципи світськості (відокремлення від церкви) та динамізму (прогресивної змінюваності) політичної системи; третій рівень – принципи, що

визначають статус окремих суб'єктів політичної системи чи загальний порядок здійснення окремих видів політичної діяльності (принципи багатонаціональності Українського народу, субсидіарності, повсюдності місцевого самоврядування, самоврядності громадських формувань тощо.

11.2. Конституційний статус політичних партій

У статті 36 Конституції України зазначено, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

У статті 37 Конституції України зазначено, що утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

В.М.Висоцький у дослідженні «Структура конституційно-правового статусу політичних партій» виділяє та розглядає наступні структурні елементи конституційно-правового статусу політичних партій:

- конституційна правосуб'єктність;
- принципи діяльності;
- права і обов'язки;
- гарантії їх діяльності;
- конституційно-правова відповідальність.

11.3. Конституційний статус громадських організацій

В Україні громадські організації утворюються відповідно до конституційного права на об'єднання (ст. 36 Конституції України).

Д.Є. Волкова у дисертації «Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами» зазначає, що громадські організації є конституційно-правовою формою громадських об'єднань. Їм притаманні такі ознаки громадських об'єднань, як добровільність, самоврядність, недержавність і неприбутковість; ці ознаки відрізняють громадські організації від політичних партій. Від іншої конституційно-правової форми громадських об'єднань – громадських спілок – громадські організації відрізняються, по-перше, тим, що їх засновниками і членами (учасниками) можуть бути лише фізичні особи, а по-друге, – тим, що засновники та члени (учасники) своїми діями беруть участь у роботі громадської організації.

Положення Конституції України 1996 р. у частині норм про громадські організації майже завжди гармонізовані з відповідними європейськими стандартами. Потребує зміни лише розширення кола суб'єктів конституційного права на об'єднання в частині громадських організацій (наразі воно належить тільки громадянам України) та скасування обмеження діяльності громадських організацій захистом прав виключно їхніх членів.

Класифікація громадських організацій – це важливе теоретичне і практичне питання. Загалом така класифікація в Україні має доволі розгалужену структуру. Так, за сферою діяльності громадські організації можуть бути правозахисні, культурні, освітні, творчі, національні, спортивні тощо. За кількістю членів (масові та звичайні).

Європейські стандарти визначення правового статусу громадських організацій зафіксовані в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи

державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі 2007р. №СМ/Rec(2007)14, Фундаментальних принципах статусу неурядових організацій в Європі 2002р., Конвенції про захист людських прав 1950р.

11.4. Конституційний статус релігійних організацій

У статті 35 Конституції України зазначено, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Отже, Україна є світською державою. Відокремлення церкви від держави означає те, що держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, але не втручається в їх діяльність і не фінансує їх. У свою чергу релігійні організації не можуть виконувати державних функцій.

Засада відокремлення школи від церкви означає те, що державна система освіти відокремлена від релігійних організацій.

Окремий департамент Міністерства культури України здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Література

1. Волкова Д. Є. Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2015. 23

с.

2. Гільбург А. М. Конституційно-правові засади політичної системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків. нац. ун.-т ім. В. Н. Каразіна.

Харків, 2019. 20 с.

3. Гарасимів Т. Правовий статус громадських організацій України: євроінтеграційний процес стандартизації // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. № Випуск 22. С. 20–26.

Тема 12. Форми безпосереднього народовладдя як інститут конституційного права

12.1. Поняття та види виборів, їх соціальна функція

В Стародавній Греції була популярною процедура «острокізму» (голосування уламками глечиків), суть якої зводилася до визначення в країні найбільш популярного політика, якого висилали за межі країни на певний час. Це робилося з тією метою, щоб не була узурпована влада.

Сучасна юридична наука пропонує набагато ефективніші правові способи для запобігання узурпації державної влади. Однак саме вибори незмінно є центральним елементом реалізації народного суверенітету.

Поняття «вибори» зводиться до таких ключових ознак, що це конституційна форма безпосередньої демократії, за допомогою якої у формі голосування громадян проходить формування персонального складу органів державної влади і місцевого самоврядування.

Сутність виборчого права виражається у праві громадян України вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це право є загальним, рівним і прямим.

Класифікація виборів можлива за різними підставами. Так, вибори можуть бути парламентськими, президентськими та місцевими (вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних міських голів). Це у тому випадку, якщо мова йде про органи, які обираються на виборах.

Окрім цього, вибори можуть бути черговими і позачерговими, повторними і проміжними. Це стосується критерію підстав проведення виборів.

Ще одним розподілом виборів є їх поділ на загальнодержавні та місцеві. Такий поділ зроблений на основі критерію території їх проведення.

Важливі відповіді на ключові питання сутності виборів в системі європейських цінностей надає Кодекс належної практики у виборчих справах, який розробила Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) у 2002 р.

Поняття соціальної функції виборів розкривається в змісті наступних положень.

По-перше, це спосіб реального народовладдя та недопущення узурпації державної влади, який відбувається мирним і легітимним шляхом.

По-друге, саме на виборах формується політична еліта суспільства та отримує прояв політична відповідальність народних обранців.

12.2. Поняття та види принципів виборчого права

За змістом Конституції України сутність виборчого права складає право громадян України вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це право є загальним, рівним і прямим.

Вибори в демократичній державі – це не самоціль, а спосіб здійснення суверенної влади народу. Важливість принципів виборчого права не викликає сумніву, адже мова йде про умови його визнання і здійснення, які в сукупності мають своїм результатом забезпечення реального характеру волевиявлення народу і легітимність самих органів, які сформовані на виборах.

Загальне, рівне, пряме виборче право, вільні вибори, таємне голосування – мають в Україні закріплення в статті 71 Конституції України.

Принцип загального виборчого права розкривається у тому, що право голосу на виборах мають лише громадяни України, а привілеї чи обмеження виборчих прав окремих груп громадян є забороненими, як і обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, які не передбачені Конституцією та законодавством України.

Віковий ценз для активного виборчого права (право обирати настає з 18 років) та ценз дієздатності (не мають права голосу громадяни, визнані судом недієздатними) – це спеціальні умови, які визначені в Конституції України (ст. 70) для отримання права голосу на виборах.

Принцип рівного виборчого права полягає в тому, що усі виборці мають однакову кількість голосів на виборах, які і забороняється поділ виборців за майновою, національною та іншими ознаками.

Пряме виборче право означає те, що виборці безпосередньо голосують за кандидатів на виборах, а не як в США, де спочатку обираються виборщики, а вже виборщики обирають президента (непрямі вибори).

Принцип таємного голосування стосується того, що контроль за волевиявленням виборців заборонений.

19.12.2019р. прийнятий Виборчий кодекс України, де у другому розділі даного документа зазначено про такі принципи виборчого права: чесні вибори, відповідальність за порушення виборчого законодавства, використання інноваційних технологій у виборчому процесі, особисте голосування, таємне голосування, добровільність участі у виборах, вільні вибори, пряме виборче право, рівне виборче право, загальне виборче право.

12.3. Поняття та види виборчих систем. Виборчі системи в Україні

Поняття «виборча система» використовується у двох значеннях: широкому і вузькому. У широкому значенні дане поняття означає сукупність суспільних відносин, які врегульовані нормами права, і стосуються здійснення волевиявлення громадян на виборах.

Щодо виборчої системи у вузькому розумінні, то мова йде про нормативно визначений спосіб розподілу депутатських мандатів за результатами проведення виборів.

Існує три види виборчих систем: мажоритарна, пропорційна та змішана.

При мажоритарній виборчій системі переможцем на виборах є той кандидат, який отримав нормативно визначену більшість голосів виборців (може бути відносна, абсолютна або кваліфікована більшість).

При пропорційній виборчій системі результати голосування визначаються пропорційно відповідно до кількості отриманих кандидатами голосів.

При пропорційно-мажоритарній (змішаній) виборчій системі застосовуються засади мажоритарної і пропорційної систем.

В Україні застосовують різні виборчі системи для обрання різних представницьких державних органів та органів місцевого самоврядування.

Так, вибори народних депутатів України (далі - депутати) здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати (далі - загальнодержавний виборчий список, регіональні виборчі списки) від партій.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських,

сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва.

Вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості.

Вибори міського (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості.

12.4. Поняття і види референдумів, їх соціальна функція

Референдум – це ще одна форма прямої демократії, яка відрізняється від виборів тим, що об'єктом виборів є кандидат або список кандидатів, а об'єктом референдуму є конкретне рішення (прийняття конституції, закону, питання зовнішньої чи внутрішньої політики).

Право голосу на референдумах мають громадяни, які досягнули 18 років (ч.1 ст. 70).

Закони, інші рішення, прийняті Всеукраїнським референдумом, мають вищу юридичну силу щодо інших актів. Якщо ж говорити про юридичну силу рішень місцевого референдуму, то вони мають вищу юридичну силу щодо рішень рад народних депутатів, на території яких він проводиться. Важливо те, що закони, інші рішення, прийняті референдумом, не потребують будь-якого затвердження, а їх скасування можливе тільки у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Референдуми можуть бути імперативними (наприклад, референдум 01 грудня 1991р., коли Україну було проголошено незалежною державою) і консультативними.

Також референдуми можуть бути загальнодержавними і місцевими. Не може бути ініційовано призначення всеукраїнського референдуму щодо законопроектів з питань: податків; бюджету; амністії. На всеукраїнський референдум за народною ініціативою не може бути винесене (ініційоване) питання про зміну території України.

Місцевий референдум - форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування. Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, віднесене Конституцією та іншими законами до відання місцевого самоврядування. На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної

влади. Рішення, прийняті місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території

Література

1. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.

Тема 13. Органи влади як інститут конституційного права

1. Конституційні засади організації і здійснення влади в Україні

Наукова доктрина «поділу державної влади» або «розподілу державної влади» на законодавчу, виконавчу та судову і наукова доктрина «відокремлення в державі законодавчої, виконавчої і судової влад» - це діаметрально протилежні речі за своєю правовою природою.

Поняття «*Trias politica*» увів французький філософ та просвітитель Шарль-Луї де Монтеск'є (1689 — 1755рр.) у праці «Про дух законів» (1748р.). В історії України елементи ідеї про відокремлення влад в державі були відображені в Конституції Пилипа Орлика 1710р. Ідея Монтеск'є про відокремлення влад в державі стала основою конституціоналізму в сучасних європейських країнах, де перетворилася на правову теорію, в основі якої знаходиться народовладдя та демократія.

Натомість доктрина «поділу державної влади» або «розподілу державної влади» на законодавчу, виконавчу та судову пов'язана з радянською правовою традицією, яка чітко утвердилась ще в Сталінській Конституції 1936р., а надалі стала правовою теорією, де законодавча, виконавча і судова влада – це різновиди державної влади, джерелом якої є держава.

У ст. 6 Конституції України зазначено: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», що є продовженням радянської доктрини «поділу державної влади» або «розподілу державної влади».

Також важливо зазначити, що сучасна європейська наука оперує поняттям «урядування», а не «державна влада».

Отже, в рамках конституційного розуміння влада – це різновид політичної влади, який стосується управління суспільством, має властивості суверенітету, може здійснюватися за допомогою заходів державного примусу та підпорядковується суверенітету народу, як і має головну мету – утвердження і забезпечення людських прав.

Ключовими засадами організації та здійснення влади в Україні є:

права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3);

ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 4 ст. 5);

органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (ст. 6);

в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії (ст. 8);

органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

Програмою розвитку ООН «Управління та Сталий розвиток людини» від 1997р. було визначено принципи належного урядування. До них належать: легітимність і голос; напрям; продуктивність; підзвітність; справедливість (чесність).

13.2. Поняття органу влади, його ознаки та класифікація (види) органів влади

Орган влади — це створена відповідно до Конституції України та законів України частина державного механізму, яка є відокремленою в силу державно-владних повноважень, закріпленої матеріальної бази, здійснює функції держави, підпорядковується суверенітету народу, як і має головну мету – утвердження і забезпечення людських прав.

Ознаки органу влади:

1) створення, реорганізація, ліквідація органу влади здійснюються у чітко визначеному законодавчому порядку;

2) «дозволено тільки те, що не заборонено законом» - це принцип діяльності всіх органів влади;

3) працівники органу влади мають особливий правовий статус в рамках державної служби, адже виступають державними службовцями;

4) для здійснення завдань і функцій держави орган влади наділяється повноваженнями.

До структури конституційно-правового статусу органу влади належать: його місце і роль у суспільстві та державі; компетенція і повноваження.

Органи влади класифікуються за їх функціональним призначенням на: органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; органи судової влади.

13.3. Система органів влади в Україні

Системність – важлива ознака органів влади. Виділяють органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

Згідно зі ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України.

До системи органів виконавчої влади Конституція відносить вищий орган виконавчої влади, яким є Кабінет Міністрів України. Також ще існують центральні органи виконавчої влади (міністерства, агентства, інспекції (наприклад, Фонд державного майна), як і місцеві органи виконавчої влади, до яких належать місцеві державні адміністрації, територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Суди належать до органів судової влади. Тільки суди мають право здійснювати правосуддя.

Президент України (глава держави) займає особливе місце в системі органів влади, адже Конституція України не відносить його ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової влади.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юстиції.

Література

1. Кравцова З.С. Конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 428 с.
2. Вагонова О.Г., Горпинич О.В., Чернобаєв В.В. Організація діяльності органів державної влади: навч. посіб. М-во освіти і науки України, НТУ «Дніпровська політехніка». Д. : НТУ «ДП», 2019. 77 с.

Тема 14. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України

14.1. Конституційна природа парламенту — Верховної Ради України

Важливо відзначити, що назва єдиного законодавчого органу влади в Україні є не зовсім вдалою в контексті української правової традиції. Мова йде про те, що фактично було перенесено назву за радянським зразком. Тим більше, наявність слова «Верховна» нашою думкою,

що існують ще інші ради в підпорядкуванні українського парламенту, як це було в радянські часи, але, на щастя, це не відповідає правовій дійсності в Україні. До прикладу, більшість колишніх радянських республік після розпаду СРСР не залишили колишні радянські назви для своїх законодавчих органів. Все це ще раз підтверджує ту тезу, що в Україні подолання пережитків радянської правової системи проходить повільно, а актуальним напрямком у цьому плані є і подолання пережитків радянської юридичної мови.

В. Шаповал стверджує, що на вітчизняних теренах практика виборного представництва через відповідні інституції склалася за часів існування Запорізької Січі й Гетьманщини (XVII–XVIII ст.). Виборний характер мали і деякі з тодішніх військових рад. Особливо виділялися Генеральна військова рада і рада старшин.

Статус Верховної Ради України визначений в розділі IV Конституції України. Окрім цього, важливі питання закріплені в законах України «Про регламент Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України», «Про політичні партії в Україні» та ін.

Відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України.

Верховна Рада України – це єдиний орган влади, який має право виступати від імені Українського народу. Окрім цього, провідна роль українського парламенту полягає у її колегіальному, виборному та постійному характері організації і діяльності, легальності, легітимності тощо.

Щодо колегіальності Верховної Ради України, то вона складається з 450 народних депутатів України. Відповідно до ч. 2 ст. 82 Конституції України Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Виборність Верховної Ради України полягає у тому, що народні депутати обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Це також підтверджує періодичний характер формування парламенту.

Легітимність і легальність Верховної Ради – це різні речі. Якщо легальність розкривається в дотриманні Верховною Радою законодавчо встановленого порядку діяльності, то легітимність – це оцінка діяльності Верховної Ради в очах Українського народу.

14.2. Конституційний склад і структура Верховної Ради України

Згідно із ст. 76 Конституції України кількісний склад Верховної Ради України - 450 народних депутатів України. Структура Верховної Ради України - це її внутрішня будова. За цим критерієм український парламент належить до однопалатних, адже можуть існувати і двопалатні парламенти (наприклад, в Німеччині).

Вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій.

Структура Верховної Ради України включає два аспекти: політичний (мова йде про політичні утворення, якими є депутатські фракції та коаліція депутатських фракцій) та організаційно-функціональний (мова йде про Голову Верховної Ради України, комітети, тимчасові спеціальні і тимчасові слідчі комісії).

Структура Верховної Ради України складається з:

1. Голова Верховної Ради України.
2. Перший заступник Голови Верховної Ради України.
3. Заступник Голови Верховної Ради України.
4. Комітети Верховної Ради України.
5. Рада голів комітетів Верховної Ради України.
6. Лічильна комісія Верховної Ради України.
7. Тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України.
8. Тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України.
9. Спеціальна тимчасова слідча комісія Верховної Ради
10. Депутатські фракції у Верховній Раді України.
11. Погоджувальна рада депутатських фракцій.
12. Найстаріший за віком депутат у Верховній Раді України.

Голова Верховної Ради України - це керівна посадова особа парламенту, яка обирається з числа народних депутатів України шляхом таємного голосування через подання бюлетенів на строк повноважень Верховної Ради України.

Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України - це посадові особи Верховної Ради України, які обираються з числа народних депутатів України відкритим поіменним голосуванням більшістю народних депутатів України від конституційного складу парламенту, кандидатури яких вносяться в порядку, визначеному для внесення кандидатури на посаду Голови Верховної Ради України.

Комітети Верховної Ради України - це органи Верховної Ради України, які утворюються з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій.

Депутатські фракції у Верховній Раді України - це об'єднання депутатів у парламенті на партійній основі.

Український парламент є повноважним, тобто може розпочати свою діяльність, за умови дотримання таких основних вимог: обрання не менше двох третин від його конституційного складу (ч. 2 ст. 82 Конституції України); складення присяги народними депутатами України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України (ст. 79 Конституції України).

14.3. Функції і повноваження Верховної Ради України

Функції Верховної Ради України — це основні напрями і види її діяльності, які відображають сутність даного державного органу, його зміст та призначення у державі та суспільстві.

Головними функціями Верховної Ради є:

- законодавча;
- представницька;
- установча;
- контрольна;
- бюджетно-фінансова;
- зовнішньополітична.

Законодавча функція закріплена у Конституції України. Вона полягає у прийнятті законів, внесенні до них змін, визнанні їх такими, що втратили чинність (в порядку скасування), або у призупиненні їх дії.

Представницька функція Верховної Ради полягає в представництві Українського народу — громадян України всіх національностей. До представницьких повноважень парламенту України — Верховної Ради України можна віднести такі повноваження: прийняття законів, інших актів Верховної Ради України та внесення до них змін; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики.

Установча функція розкривається у формуванні та участі у формуванні органів публічної влади.

Парламентський контроль здійснюється за діяльністю уряду, за додержанням конституційних прав і свобод громадян, за надходженням і використанням бюджетних коштів, за діяльністю інших органів влади, а також щодо питань, які становлять суспільний інтерес для України.

Верховна Рада України має повноваження по здійсненню бюджетно-фінансової функції (затверджує закон про державний бюджет та вносить у відповідній формі до нього зміни, здійснює контроль за його виконанням, приймає відповідне рішення щодо звіту про його виконання тощо).

В рамках зовнішньополітичної функції Верховна Рада України визначає засади зовнішньої політики, ратифікації і денонсації міжнародних договорів тощо).

До повноважень Верховної Ради України Конституція України відносить: 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції; 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції; 3) прийняття законів; 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією; 8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; 10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 Конституції; 11) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення

зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України. Весь перелік повноважень Верховної Ради України наведено в статті 85 Конституції України.

Література

1. Назаренко, Я. М. Номінаційна (установча) функція Верховної Ради України: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 20 с.

Тема 15. Конституційно-правовий статус народного депутата України
--

15.1. Права народного депутата України

Народний депутат України — це представник Українського народу у Верховній Раді України, уповноважений ним виражати і захищати інтереси суспільства, здійснювати повноваження парламенту.

Правовий статус народного депутата України — це сукупність законодавчо встановлених прав і обов'язків народного депутата та гарантій депутатської діяльності.

Детально питання правового статусу народного депутата України врегульовано у профільному законі України з даного питання (у розділі 2).

Аналіз структури даного розділу закону дозволяє зазначити про групу прав народного депутата України у Верховній Раді України, яка включає права на пленарних засіданнях Верховної Ради України; законодавчої ініціативи; об'єднання в депутатські фракції (групи), права в органах Верховної Ради України; права на депутатський запит та депутатське звернення.

Іншою групою прав народного депутата України є права у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав.

Також окрему групу складають права народного депутата України у взаємовідносинах із засобами масової інформації, на забезпечення інформацією та на її використання.

15.2. Обов'язки народного депутата України

Частиною правового статусу народного депутата України є його обов'язки.

Народний депутат зобов'язаний:

- 1) дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави;
- 2) додержуватися вимог Конституції України, закону про регламент Верховної Ради України та інших законів України, додержуватися присяги народного депутата України;
- 3) бути присутнім та особисто брати участь у засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано;
- 4) особисто брати участь у голосуванні з питань, що розглядаються Верховною Радою України та її органами;
- 5) виконувати доручення Верховної Ради України, відповідного комітету, депутатської фракції (групи), тимчасової спеціальної або тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, до складу яких його обрано;
- 6) додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики;
- 7) інформувати виборців про свою депутатську діяльність через засоби масової інформації, на зборах виборців періодично, але не рідше двох разів на рік;
- 8) проводити особистий прийом громадян у дні, визначені Верховною Радою України для роботи з виборцями.

15.3. Гарантії діяльності народних депутатів України

Ніхто не має права обмежувати повноваження народного депутата, крім випадків, передбачених Конституцією України, та законами України.

Повноваження народного депутата та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Держава гарантує народному депутату необхідні умови для ефективного здійснення ним депутатських повноважень.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Верховній Раді України та

її органах, а також при здійсненні депутатських повноважень, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

Особливості початку досудового розслідування щодо народного депутата України, повідомлення про підозру, затримання, обрання щодо нього запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України.

Народний депутат на строк виконання своїх повноважень звільняється від призову на військову або альтернативну (невійськову) службу, а також від призову на навчальні (або перевірні) та спеціальні збори.

Народний депутат отримує щомісячно заробітну плату з дня початку депутатських повноважень, а кошти для відшкодування витрат на здійснення депутатських повноважень - з дня обрання. Вказаний перелік гарантій стосується найбільш ключових положень, але є набагато ширшим.

Література

1. Совгиря О. В., Шукліна О. В. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 556 с.
2. Деякі теоретичні підходи до поняття конституційно-правового статусу народного депутата України // Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 306-309.
3. Александров О.А. Конституційно-правові засади статусу народного депутата України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2010. 20 с.

Тема 16. Конституційно-правовий статус Президента України
--

16.1. Порядок вступу на пост Президента України
--

Посада Президента в Україні була введена у червні 1991р. Перші вибори Президента незалежної України відбулися 01.12.1991р.

Конституція України у ст. 102 визначає Президента України главою держави, що виступає від її імені; гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ч. 1 ст. 103 Конституції України).

Українське законодавство встановлює такі кваліфікаційні вимоги до претендента в кандидати на пост Президента України:

- 1) бути громадянином України;
- 2) досягти 35-річного віку;
- 3) мати право голосу;
- 4) проживати в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років;
- 5) володіти державною мовою.

Вибори Президента України призначаються Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної постанови. Згідно зі ст. 103 Конституції, чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. Президентські вибори проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості.

Інавгурація – урочиста церемонія вступу на пост глави держави. З моменту складання присяги на урочистому засіданні Верховної Ради України новообраний Президент України офіційно приступає до виконання своїх повноважень саме як глава держави (ч.1 ст. 104 Конституції України).

16.2. Повноваження Президента України. Акти Президента України

Повноваження Президента України визначені в ст. 106 Конституції України. Вони є досить об'ємними, а тому логічним є їх групування.

По-перше, Президент України здійснює загальне представництво держави як у межах держави, так і в зовнішньополітичних відносинах, зокрема він звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. Тобто мова йде про його представницькі повноваження.

По-друге, Президент України призначає всеукраїнський референдум щодо змін до I, III, XIII розділів Конституції України та проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; призначає позачергові вибори до Верховної Ради України; утворює суди у визначеному законом порядку. Тобто мова йде про його установчі повноваження.

По-третє, Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України подання про призначення

Верховною Радою України Прем'єр-міністра України; вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України; призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора. Тобто мова йде про його номінаційні повноваження.

По-четверте, Президент України видає укази та розпорядження на основі та на виконання Конституції України і законів України; має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України); підписує закони, прийняті Верховною Радою України. Тобто мова йде про його нормотворчі повноваження.

По-п'яте, Президент України скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим та рішення голів місцевих державних адміністрацій; зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України та нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки; достроково припиняє повноваження Верховної Ради України. Тобто мова йде про його контрольні повноваження.

По-шосте, Президент України веде переговори та укладає міжнародні договори України; представляє державу в міжнародних відносинах; приймає рішення про визнання іноземних держав; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав. Тобто мова йде про його зовнішньополітичні повноваження.

По-сьоме, у сфері національної безпеки і оборони України Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України.

По-восьме, у сфері особистого статусу людини і громадянина Президент України має право здійснювати помилування, вирішувати питання громадянства, надавати притулок, нагороджувати державними нагородами та президентськими відзнаками.

Укази і розпорядження – це різновиди актів, які може видавати Президент України. Указ – це правовий акт глави держави, який видається з найважливіших питань, віднесених до його компетенції. Укази можуть бути як нормативними – такими, що встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки і розраховані на довгострокову дію, так і ненормативними (правозастосовними), що стосуються

конкретних відносин чи осіб і мають одноразовий характер (нагородження державними нагородами, призначення на посаду).

Розпорядження – це індивідуальні акти організаційного характеру, які видаються главою держави (наприклад, призначення на посаду та звільнення з посади керівника Офісу Президента України тощо).

Укази і розпорядження Президента України не пізніш як у 15-денний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях.

16.3. Підстави припинення повноважень Президента України

Відповідно до ст. 108 Конституції України повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

- 1) відставки;
- 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпічменту;
- 4) смерті.

Відставка Президента України – це його особиста, добровільна відмова від займаної посади. Неможливість виконання главою держави своїх повноважень за станом здоров'я також має встановлюватися на засіданні Верховної Ради України в умовах гласності і відкритості.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 10.12.2003р. (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України) конституційна процедура розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту здійснюється без порушення проти нього кримінальної справи. В Україні процедура імпічменту регулюється ст. 111 Конституцією України та Законом України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» від 10.09.2019.

Під відставкою розуміють залишення державної посади особою, що її займає, за власним бажанням. Відставка Президента України набуває чинності моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я згідно зі ст. 110 Конституції України має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена

рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України, — за зверненням Верховної Ради України і медичного висновку.

За загальним правилом, Президент України як глава держави не несе політичної або юридичної відповідальності за свої дії. Проте в особливих випадках Президент України підлягає відповідальності, що передбачено ст. 111 Конституції України, — він може бути усунутий з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Конституція України та Регламент Верховної Ради України передбачають досить складну процедуру імпічменту. Так, застосування процедури імпічменту можливе за умови: наявності висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачено Президента України, містять ознаки державної зради або іншого злочину; наявності висновку Конституційного Суду України щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент.

16.4. Конституційний статус Ради національної безпеки і оборони України

Рада національної безпеки і оборони України – це конституційний орган при Президентові України зі спеціальною компетенцією, який покликаний координувати та контролювати діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

За ст. 107 Конституції України Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. До її складу за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також інші особи, яких формує Президент України, видаючи відповідні укази.

Правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, функції та компетенцію визначено Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

Функціями Ради національної безпеки і оборони України є:

1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Основною організаційною формою діяльності Ради національної безпеки і оборони України є її засідання, на яких члени голосують особисто.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України, введені в дію указами Президента України, є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади.

16.5. Офіс Президента України. Загальна характеристика інших допоміжних структур при Президентові України

20.06.2019 Указом новообраного Президента України утворено Офіс Президента України, в рамках реорганізації Адміністрації Президента України.

Офіс Президента України (далі - Офіс) є постійно діючим допоміжним органом, утвореним Президентом України відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України.

Реалізацію конституційних повноважень Президента України забезпечує його Офіс, який виконує організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень.

Офіс Президента України посідає центральне місце серед допоміжних органів глави держави та забезпечує і координує діяльність інших складових цієї системи.

Офіс Президента України очолює Керівник Офісу Президента України, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України в установленому порядку.

Офіс здійснює експертний аналіз політичних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні і

світі, та готує за його результатами для подання на розгляд Президентіві України пропозиції з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави; здійснює в установленому порядку експертизу прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентіві України, готує пропозиції щодо підписання законів або застосування щодо них права вето; забезпечує контроль за виконанням указів, розпоряджень Президента України тощо.

До складу Офісу входять:

Керівник Офісу Президента України;
заступники Керівника Офісу Президента України;
Керівник Апарату Офісу Президента України;
Перший помічник Президента України;
радники Президента України;
радники - уповноважені Президента України;
Прес-секретар Президента України;
представники Президента України;
Кабінет Президента України;
Кабінет Керівника Офісу Президента України;
служби;
директорати;
департаменти.

Кабінет Президента України, Кабінет Керівника Офісу Президента України, служби, директорати та департаменти є самостійними структурними підрозділами Офісу.

Допоміжні органи при Президентіві України, крім Ради національної безпеки і оборони України та представництва Президента України в АРК, створюються на підставі окремих положень, які затверджує Президент України.

Допоміжними органами Президента України є Комісія з питань правової реформи, Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства, Рада з питань національної єдності, Міжнародна дорадча рада, Комісія з питань координації євроатлантичної інтеграції України тощо.

Важливою складовою і умовою професіоналізму глави держави є також його наукове забезпечення, яке здійснюють Національний інститут стратегічних досліджень, Національна академія державного управління при Президентіві України та ін.

Література

1. Задорожня Т. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах. Порівняльний аналіз. Монографія. К. Алерта, 2016. 552 с.

Тема 17. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади

17.1. Поняття виконавчої влади та її місце в державному урядуванні

Радянська доктрина «розподілу державної влади» ідентифікувала виконавчу владу як різновид (вид) державної влади, який надає державі можливості здійснювати свою волю у сфері економіки, адміністративного управління та інших сферах шляхом впливу на об'єкти управління правовими засобами.

В теорії відокремлення влад європейська правова традиція ідентифікує виконавчу владу як самостійний вид влади в рамках державного урядування, яка здійснює за допомогою правових засобів реалізацію законів та інших нормативно-правових актів з метою забезпечення належної реалізації людських прав.

Правова природа виконавчої влади дозволяє наголосити на тому, що це окремий вид державного урядування. Місце і роль виконавчої влади в державному урядуванні найбільш чітко проявляється через призму форми державного правління (республіканської чи монархічної), адже виконавча влада може займати різне місце і відгравати різну роль, що залежить від різновиди форми державного правління в конкретній державі.

Наприклад, Україна за формою правління є змішаною республікою. В нашій державі виконавча влада характеризується «дуалізмом» (біцефалізм), адже дана влада фактично очолюється двома вищими органами влади (Президентом України і Кабінетом Міністрів України), так як Конституція 1996 р. позбавила Президента статусу глави виконавчої влади, визначивши його виключно главою держави, але водночас зберегла за ним широкі повноваження з формування виконавчої влади та контролю за нею.

17.2. Система органів виконавчої влади в Україні

Система органів виконавчої влади в Україні об'єднує три організаційно-правові ланки: вищий рівень, центральний і місцевий.

До вищого рівня виконавчої влади згідно з Конституцією України належить Кабінет Міністрів України, який є вищим органом в системі органів виконавчої влади. Його повноваження поширюються на всю територію України.

Центральний рівень виконавчої влади включає в себе міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Вони також мають загальнодержавну компетенцію, але різниця між ними і Кабінетом Міністрів України в тому, що центральні органи виконавчої влади діють тільки у певному визначеному напрямку їх завдань, а Кабінет Міністрів України здійснює діяльність і забезпечує реалізацію державної політики в цілому.

Місцевий рівень – це третя ланка виконавчої влади, до якої належать місцеві державні адміністрації (обласні, районні, Київська та Севастопольська міські), Рада міністрів АР Крим та місцеві органи, які перебувають у безпосередньому підпорядкуванні центральним органам виконавчої влади.

17.3. Порядок формування, склад і компетенція Кабінету Міністрів України

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

До основних завдань Кабінету Міністрів України, зокрема, належать: забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і гармонійного розвитку особистості; забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри України (ст. 113 Конституції України).

Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України.

Подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до ст. 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України, в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після надходження такої пропозиції.

Члени Кабінету Міністрів України, крім Прем'єр-міністра України, міністра оборони України і міністра закордонних справ України, призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції України належить право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Кабінет Міністрів України вносить проекти законів на розгляд Верховної Ради України відповідно до вимог Регламенту Верховної Ради України.

17.4. Організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України

Організаційною формою роботи Кабінету Міністрів України є його засідання, які скликаються Прем'єр-міністром України. Засідання Кабінету Міністрів України вважається повноважним, якщо на ньому присутні більше ніж половина посадового складу Кабінету Міністрів України. Рішення Кабінету Міністрів приймаються шляхом голосування більшістю голосів посадового складу Кабінету Міністрів.

Актами Кабінету Міністрів України є обов'язкові для виконання постанови і розпорядження.

Акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі постанов Кабінету Міністрів України.

Акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань видаються у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Розпорядження Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо цими розпорядженнями не встановлено пізніший термін набрання ними чинності.

17.5. Конституційний статус і система центральних органів виконавчої влади та місцевих органів виконавчої влади

Дане питання регламентується Конституцією України та Законом України від 17.03.2011р. «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011р.

Центральний орган виконавчої влади - це орган виконавчої влади, який бере участь у формуванні і забезпеченні проведення державної політики у відповідних сферах суспільного та державного життя; підзвітний, підконтрольний і відповідальний перед Кабінетом Міністрів України; здійснює свої повноваження безпосередньо та через підпорядковані йому територіальні органи.

Система центральних органів виконавчої влади відповідно до норм Конституції України визначається Кабінетом Міністрів України, який утворює, реорганізовує та ліквідує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.

Основними завданнями міністерства є:

- 1) забезпечення нормативно-правового регулювання;
- 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проєктів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентіві України та Кабінету Міністрів України;
- 5) здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України.

Організація місцевих органів виконавчої влади являє систему, до складу якої входять: Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві (обласні, районні, міські у містах Києві та Севастополі, районні у місті Києві) державні адміністрації, а також територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

В межах відповідної території місцеві державні адміністрації забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; подання звіту про виконання відповідних бюджетів і програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою та делегованих відповідними радами повноважень.

Голови обласних та районних державних адміністрацій, призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Література

1. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2012. 464 с.
2. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». К., 2008. 214 с.
3. Пелагеша Н. Тоталітарний абсурд: «державна влада» та її «гілки».
URL:https://lb.ua/blog/natalia_pelagesha/451763_totalitarniy_absurd_derzhavna.htm l
(дата звернення: 25.08.2023).

Тема 18. Конституційно-правовий статус органів судової влади

18.1. Конституційні засади судочинства в Україні

Основними засадами судочинства за ст. 129 Конституції України є:

1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак;

2) забезпечення доведеності вини (особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено

обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь);

3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (принцип змагальності є основоположним компонентом концепції «справедливого судового розгляду»);

4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором (мова йде про основну функцію прокуратури. С.Сорока у статті «Поняття та види обвинувачення в доктрині кримінального процесу» зазначає: «Під обвинуваченням потрібно розуміти діяльність уповноважених суб'єктів кримінального процесу щодо викриття осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, у ході якої формується твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством);

5) забезпечення обвинуваченому права на захист (підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. У випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави);

6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом);

7) розумні строки розгляду справи судом (існує таке загатне розуміння, що розумний строк – це об'єктивно необхідний час для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та

розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного судового захисту);

8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення (Цю засаду судочинства Конституційний Суд України вважає такою, що визначає "обсяг судового захисту" (п'яте речення підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020). Важливо розрізняти, що апеляція подається на рішення, що не набрали законної сили, а касація – на ті, що набрали законної сили; апеляційна інстанція переглядає рішення з питань факту та права, касаційна – з питань права);

9) обов'язковість судового рішення. Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (у Конституції України вказано, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. У визначених законом випадках правосуддя може здійснюватися за участю присяжних. Також судовий розгляд може здійснюватися суддею одноособово або колегією суддів, що детально визначається в поточному законодавстві).

18.2. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні

Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016р. систему судоустрою складають:

1) місцеві суди - окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом. Місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом;

2) апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, — як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про

адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ;

3) Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. У складі Верховного Суду діють: Велика Палата; Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд; Касаційний цивільний суд. У Верховному Суді діє Пленум Верховного Суду для вирішення питань, визначених Конституцією України та законом.

18.3. Конституційно-правовий статус судді в Україні

В.М. Кравчук у докторській дисертації на тему «Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні» пропонує авторське визначення поняття «конституційно-правовий статус судді в Україні». Під ним дослідник пропонує розуміти самостійний інститут конституційного права та виокремлений інститут суддівської влади, який передбачає виключне право судді на професійне здійснення правосуддя від імені народу та держави; забезпечує реалізацію правосудної (юрисдикційної) функції держави; реалізується через процесуальний статус судді, в формі конституційного, кримінального, адміністративного, цивільного та господарського судочинства; унормовується виключно в Конституції та законах України, але з урахуванням міжнародних стандартів у сфері демократичного правосуддя.

На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою.

Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді. Для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків,

визначених законом. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Держава забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Суддя обіймає посаду безстроково.

Підставами для звільнення судді є: 1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я; 2) порушення суддею вимог щодо несумісності; 3) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; 4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням; 5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду; 6) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.

Повноваження судді припиняються у разі: 1) досягнення суддею шістдесяти п'яти років; 2) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави; 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; 4) смерті судді; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Література

1. Кравчук В. М. Конституційні основи правового статусу суддів в Україні: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 640 с.

Тема 19. Конституційний Суд України

19.1. Поняття конституційної юстиції. Правова природа Конституційного Суду України

М.В.Савчин у дисертації на тему «Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу» зазначає: «Конституційна юстиція - це особливий процесуальний порядок вирішення конституційно-правових спорів з метою забезпечення верховенства Основного закону, конституційного ладу, гідності індивіда, верховенства прав і свобод людини і громадянина, зв'язаності публічної влади основними правами і свободами».

У розрізі світової цивілізації тривалий час проходило становлення розуміння того, що конституція має не тільки особливу правову природу, а і потребує особливого правового захисту, як і спеціального органу, який би здійснював тлумачення її норм. У такий спосіб у світі сформувалися дві моделі конституційної юстиції – американська і європейська. Перша з них асоціюється із США, але отримала поширення і в інших країнах. За неї в державі не існує окремого органу конституційної юрисдикції. Наприклад, в США право конституційної юрисдикції належить Верховному суду цієї країни. Різновидом даної моделі є практика наділення усіх судів країни правом перевіряти конституційність законів та інших актів.

Європейська (австрійська) модель конституційної юрисдикції була обґрунтована і запропонована у 1920р. австрійським науковцем Г.Кельзенем. Наразі вона діє не тільки в європейських країнах. Суть такої моделі в тому, що в державі створюється окремий орган конституційної юрисдикції, який вирішує відповідні конституційні питання і спори. Саме така система запроваджена в Україні (в нашій державі єдиним органом конституційної юрисдикції є Конституційний Суд України), як і в Австрії, Угорщині, Італії та інших державах.

Конституційно-правовий статус Конституційного Суду України закріплено в нормах Конституції України, Законах України від 13.07.2017р. № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України», від 13.12.2022р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах», як і від 27.07.2023р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України».

Серед науковців існують два підходи до визначення правової природи Конституційного Суду України. За одним з них наголошується на тому, що поряд із законодавчою, виконавчою і судовою владою існує і контрольна влада, до якої належить даний суд.

Натомість інший підхід полягає у тому, що Суд має свої особливості, але його потрібно ідентифікувати в рамках судової влади. Вказана друга позиція є найбільш послідовною і обґрунтованою у світлі концепції Конституційного Суду України, яка була закладена в Конституції України 1996р., як і в ході конституційної реформи 2016р.

19.2. Повноваження Конституційного Суду України

До компетенції Конституційного Суду України належить:

- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; - офіційне тлумачення Конституції України;

- надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

- надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

- надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. 111 і 151 Конституції України;

- надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

- надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

- вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з ч. 2 ст. 137 Конституції України;

- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

19.3. Склад і порядок формування Конституційного Суду України

До складу Конституційного Суду України входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності.

Суддя Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним повторно. Суддя Конституційного Суду України набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду.

Конституційний Суд України на спеціальному пленарному засіданні Суду обирає зі свого складу Голову шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Важливою тенденцією порядку формування Конституційного Суду України є удосконалення відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України, що полягає у запровадженій процедурі

конкурсного відбору кандидатур на ці посади. Підтвердженням цьому є Закон України від 13.12.2022р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах», як і Закон України від 27.07.2023р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України».

Зокрема, відбір кандидатур на посаду судді Суду на конкурсних засадах щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України.

Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Суду у Верховній Раді України здійснює комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу Суду, у порядку, визначеному Регламентом Верховної Ради України.

Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Суду з'їздом суддів України здійснює Рада суддів України.

До організаційної структури Суду у статусі його органів також входять Велика палата, два сенати та шість колегій.

Велика палата – орган Суду у складі всіх суддів Суду, який здійснює конституційно визначені компетенційні повноваження Суду, в тому числі розглядає питання відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати у випадках, визначених Законом. До повноважень Великої палати також належить вирішення процедурних питань, що виникають під час конституційного провадження згідно із Законом.

Сенат - орган Суду, що, як правило, діє у складі дев'яти суддів Суду і розглядає питання щодо відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами, а також інші питання, визначені законом. Персональний склад сенатів формується на спеціальному пленарному засіданні Суду шляхом жеребкування і затверджується постановою Суду. Стосовно Голови Суду та заступника Голови Суду жеребкування не проводиться.

Колегія – орган Суду у складі трьох суддів Суду, до повноважень якого належить вирішення питань щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням, конституційним

зверненням, конституційною скаргою. У складі Суду також діють постійні комісії - допоміжні органи, що створюються з числа суддів Суду для вирішення питань організації його внутрішньої діяльності.

Організаційне, аналітичне, юридичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Суду здійснює Секретаріат Суду, очолюваний керівником Секретаріату.

У складі Секретаріату Суду діють служба судових розпорядників та патронатна служба судді Конституційного Суду.

При Суді функціонує Науково-консультативна рада, утворена з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Суду, що потребують наукового забезпечення. Суд також має свій архів, бібліотеку, офіційне видання «Вісник Конституційного Суду України», прес-службу, приймальню громадян тощо.

19.4. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України

Суд здійснює компетенційні повноваження виключно за зверненням визначених Конституцією та Законом України «Про Конституційний Суд України» суб'єктів.

Так, письмове клопотання щодо визнання акта (його окремих положень) неконституційним або офіційного тлумачення Конституції України є конституційним поданням і має відповідати вимогам, встановленим ст. 51 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Суб'єктами права на звернення до Суду із конституційним поданням є виключно Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі, є конституційною скаргою, що має відповідати вимогам, встановленим ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Суб'єктом права на конституційну скаргу є фізична особа або юридична особа приватного права, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

Письмове клопотання про надання висновку щодо інших компетенційних повноважень Суду є конституційним зверненням і має відповідати вимогам, встановленим ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Суб'єктами права на конституційне звернення є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України або щонайменше сорок п'ять народних депутатів України.

19.5. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України

Конституційний Суд України приймає процесуальні та непроцесуальні акти. До непроцесуальних актів Суду, які не пов'язані із конституційним провадженням, належать постанови з приводу організаційних, фінансових, кадрових та інших питань внутрішньої діяльності.

Непроцесуальні акти Суду є правовою формою здійснення ним своїх самоорганізаційних повноважень. Процесуальні акти Суду, до яких належать рішення, висновки, ухвали та забезпечувальні накази, являють собою акти органу конституційної юрисдикції, пов'язані із конституційним провадженням у відповідних справах конституційної юрисдикції. Процесуальні акти є, відповідно, правовою формою здійснення Судом своїх компетенційних повноважень.

Ухвали постановляють відповідні органи Суду для вирішення питань, пов'язаних із відкриттям, відмовою у відкритті, закриттям провадження у справі, іншими процесуальними діями, клопотаннями, процедурою розгляду справ конституційної юрисдикції.

Забезпечувальний наказ Суду є виконавчим документом. Його з власної ініціативи може видати Велика палата при розгляді конституційної скарги для вжиття заходів щодо її забезпечення тільки у виняткових випадках, з метою запобігання незворотним наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення.

Рішення Суду ухвалюються Великою палатою або Сенатом за результатами розгляду по суті справ конституційної юрисдикції.

При цьому Сенат ухвалює рішення виключно за результатами розгляду справ за конституційними скаргами. Велика палата ухвалює рішення за результатами розгляду справ щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів

Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати.

Висновки Суду надаються виключно Великою палатою за результатами розгляду по суті всіх інших справ конституційної юрисдикції. Суд ухвалює рішення та надає висновки на закритій частині пленарного засідання Сенату, Великої палати поіменним голосуванням суддів Суду, які розглядали справу.

Рішення та висновки Суду, що мають відповідати вимогам, визначеним ст. 89 та 90 Закону України «Про Конституційний Суд України», є остаточними і не можуть бути оскаржені.

Питання юридичної природи актів Конституційного Суду України характеризується деякими дискусійними аспектами серед науковців. Мова йде про те, чи є рішення та висновки Суду виключно актами правозастосовними, чи вони мають і правотворче значення (мають ознаки нормативності, адже визначаючи неконституційними закони та відповідні інші правові акти, Суд тим самим формулює необхідні напрямки державної правової політики).

У цьому контексті послідовною виглядає думка про те, що в Україні формуються нетипові джерела права, до яких можна віднести всі рішення та висновки (тільки ті, що стосуються конституційності законопроектів про внесення змін до Конституції України та щодо конституційності чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість).

Іншою площиною розкриття питання юридичної природи актів Суду є його юридичні позиції (аргументи, якими Суд обґрунтовує свої акти). Тобто може здатися, що вони є прикладом судового прецеденту, але більш послідовною буде ідентифікація їх в якості окремого правового явища.

Література

1. Пілюк С. В. Сучасні моделі конституційного контролю // Форум права. 2012. № 3. С. 550-557. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
2. Савчин М. В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. 218 с.

Тема 20. Конституційно-правовий статус прокуратури України

20.1. Поняття прокуратури України, її функції і засади діяльності

В Законі України «Про прокуратуру» від 14.10.2014р. зазначено, що Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

О.І. Скибенко у дисертації на тему «Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування» (захищена у 2021р.) визначає конституційно-правовий статус прокуратури України як компетенцію системи органів прокуратури України, що здійснюють встановлені Конституцією України правозахисні функції, характеризуються сукупністю повноважень її структурних елементів (завдань, функцій, гарантій та відповідальності), забезпечують стабільність та ефективність функційних взаємозв'язків з метою забезпечення верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю. Також дослідник наголошує на цивілізаційному переході органів прокуратури від функції загального нагляду до функції моніторингу додержання законів, а також посилення ролі аналітичної діяльності наглядової інстанції. Віднесення прокуратури до конституційної системи правосуддя є логічним з погляду чинного українського законодавства.

На прокуратуру покладаються такі функції:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Діяльність прокуратури ґрунтується на засадах:

- 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;

- 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- 3) територіальності;
- 4) презумпції невинуватості;
- 5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;
- 6) політичної нейтральності прокуратури;
- 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;
- 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;
- 9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;
- 10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

20.2. Система прокуратури України. Вимоги до кандидатів, які призначаються на посаду прокурорів. Гарантії незалежності прокурора

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом. Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України. Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль.

Систему прокуратури України становлять:

- 1) Офіс Генерального прокурора;
- 2) обласні прокуратури;
- 3) окружні прокуратури;
- 4) Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Офіс Генерального прокурора є органом прокуратури вищого рівня щодо обласних та окружних прокуратур, обласна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо окружних прокуратур, розташованих у

межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної обласної прокуратури.

Прокурором окружної прокуратури (у тому числі прокурором - стажистом окружної прокуратури) за результатами добору може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.

Прокурором обласної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше трьох років та володіє державною мовою.

Прокурором Офісу Генерального прокурора може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше п'яти років та володіє державною мовою. Ці вимоги не поширюються на прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури може бути призначена особа, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше п'яти років та володіє державною мовою.

Незалежність прокурора забезпечується:

1) особливим порядком його призначення на посаду, звільнення з посади, притягнення до дисциплінарної відповідальності;

2) порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами;

3) заборонаю незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора;

4) установленим законом порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури;

5) належним матеріальним, соціальним та пенсійним забезпеченням прокурора;

6) функціонуванням органів прокурорського самоврядування;

7) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки прокурора, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту.

Література

1. Скибенко О.І. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування: дисертація на здобуття наук. ступ. ... за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 237 с.

2. Прокурорське право: навч. посібник / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Лісіцина, В. В. Луцик, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Б. М. Телефанко; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.

Тема 21. Територіальний устрій України

21.1. Поняття, принципи та система територіального устрою України

О.О. Гречко у дисертації на тему «Принципи територіального устрою України: конституційно-правовий аспект» зазначає: «Територіальний устрій держави» - це обумовлена історичними, економічними, соціальними та іншими чинниками територіальна організація держави, яка визначається правовим статусом територіальних одиниць та принципами територіальної організації держави, відповідно до яких будується система органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх відносини між собою та з іншими інститутами держави і суспільства».

Територіальний устрій і державний устрій – це різні поняття, які тісно пов'язані між собою. Якщо територіальний устрій стосується розподілу території держави на складові частини, то державний устрій (існує три його форми: унітарна держава, конфедерація і федерація) стосується організації публічної влади, адже мова йде про розподіл компетенції між загальнодержавними, центральними і місцевими органами влади.

Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

21.2. Автономна Республіка Крим

Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим має наслідком припинення повноважень її депутатів.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України.

Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами України.

Отже, Автономна Республіка Крим є прикладом адміністративно-територіальної автономії у складі України.

Слово «Республіка» у назві автономії Криму не означає наявність ознак державного суверенітету (не має права виходу зі складу України, не може вступати у політичні відносини з іноземними державами) у даній території, а є нетиповим закріпленням назви для такої автономії, щодо якої у світі вживаються слова «автономна область», «округ» тощо.

Література

1. Гречко О. О. Принципи територіального устрою України: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 20 с.

Тема 22. Місцеве самоврядування як інститут конституційного права України
--

22.1. Правова природа, поняття, і принципи місцевого самоврядування в Україні
--

Науковій доктрині та практиці сучасного світового конституціоналізму відомі три теорії розуміння правової природи місцевого самоврядування - громадівська, державницька та муніципального дуалізму. Суть відмінностей між ними полягає в ставленні до місця і ролі громади (територіальної громади) в системі публічної влади.

Мова йде про те, що громадівська теорія місцевого самоврядування визнає територіальну громаду первинним носієм муніципальної влади, а тому і місцеве самоврядування – це різновид публічної влади, яка відмінна від державного урядування. Така система поширена в США, як і діє в Україні.

Державницька теорія місцевого самоврядування визнає ключовим елементом муніципальної влади орган місцевого самоврядування, а тому логічно виходить, що природа муніципальної влади в тому, що вона є результатом децентралізації публічної влади, продовженням державного урядування на місцях.

Теорія муніципального дуалізму у певній мірі є об'єднанням сутності вказаних вище теорій, адже місцеве самоврядування

розглядається як природне право територіальної громади, але сама муніципальна влада є продовженням державного урядування на місцях.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування.

22.2. Система місцевого самоврядування. Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування

Система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Територіальна громада села, селища, міста є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень.

Територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду,

утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову.

Територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному Законом України від 05.02.2015 «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

22.3. Матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які

формується з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території. Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду. Права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку.

Література

1. Грובה В. П. Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. 40 с.
2. Гулак Л.С. Місцеве самоврядування в Україні: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2011. 19 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Совгіря О. В. Предмет конституційного права України: аксіологічна складова на сучасному етапі // Український часопис конституційного права. 2016. № 1. С. 41-46. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukjourcoml_2016_1_9. (дата звернення: 10.07.2023р.)
2. Майданник О. О. Конституційне право в системі юридичної освіти: концептуальні питання // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2010. Вип. 10. С. 159-164. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_10_27 (дата звернення: 10.07.2023р.)
3. Кравчук В.М. Теоретична характеристика предмета галузі конституційного права України. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 28-31.
4. Годованик Є. В. Конституційно-правова норма та її відображення в Європейському праворозумінні // Актуальні проблеми правознавства. 2018. Вип. 1. С. 80-85. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_1_15. (дата звернення: 15.08.2023р.)
5. Белов Д., Громовчук М. Норма конституційного права: деякі аспекти структури // Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2021. №2. С. 40–44.
6. Заморська Л.І Конституційно-правові норми як специфічний вид правових норм у сучасній теорії права // Держава і право. 2010. № 48. С. 3-9.
7. З.Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 206 с.
8. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
9. Подвірна О.В. Теоретико-правова характеристика конституційного ладу України та його роль у розбудові держави // Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 2 (23). С. 17-20.
10. Прієшкіна О.В. Засади конституційного ладу України: системний підхід та змістовне наповнення // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 148-152.
11. Гаврильців М. Т. Реалізація Конституції України: ефективність дії та напрями її забезпечення в умовах конституційно-правової реформи // Право і суспільство. 2020. № 2. С. 25-31.
12. Бориславський Л. Конституція України: її реалізація та способи удосконалення // Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 4. С. 103-110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2014_4_33.
13. Кузнєцова З. В. Дотримання конституційних норм в механізмі реалізації Конституції України // Правова держава. 2012. № 15. С. 52-57. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_11.
14. Кшиштоф Екгардт Система джерел права в конституції республіки Польща від 2 квітня 1997 // Матеріали першого засідання Українсько-польського клубу конституціоналістів. Грудень, 2006 / За ред. В.Шаповала, В.Скшидло, П.Стецюка. Київ-Львів: Юриспруденція, 2008. 140 с. С.87-95.

15. Цоклан, В. І. Розвиток системи сучасних джерел конституційного права України / В. І. Цоклан // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 15. - С. 174-179.
16. Шемшученко Ю. С., Ющик О. І. Джерела конституційного права України : монографія. К. : Наукова думка, 2010. 709 с.
17. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. Полтава: "Астрия", 2020. 217 с.
18. Крусян А. Р. Публічно-самоврядна влада як інституціональна складова сучасного українського конституціоналізму // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2011. Вип. 61. С. 16-25.
19. Словська І. Є. Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2004. 238 с.
20. Попович Т. П. Сегментація публічної влади (досвід Польщі, Чехії та Словаччини). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: "Право". 2018. Випуск 52. Том 1. С. 99-103.
21. Макарчук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі // Право.ua. 2015. № 3. С. 18–23.
22. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії "правовий статус" // Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 95-98.
23. Головатий С. Про людські права. Лекції. - К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016 - 760 с.
24. Головатий, С. Лекція доктора юридичних наук Сергія Головатого: «Розуміти людські права за Західною правничою традицією» // Право України. 2017. 4. С.126-141.
25. Іванків І. Б. Права людства: стан та перспективи їх забезпечення : дисертація подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія". Київ, 2019. 214 с.
26. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 364 с.
27. Красовський К.Ю. Природні права людини в українському конституціоналізмі. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (юридичні науки). ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2021. 253с.
28. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. філософ.: 081 «Право» / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 270 с.
29. Волкова Д. Є. Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. ун-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2015. 23 с.

30. Гільбурт А. М. Конституційно-правові засади політичної системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 20 с.

31. Берченко Г. В. Конституційне закріплення статусу політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства (досвід зарубіжних країн) // Форум права. 2009. № 2. С. 50–55 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09bgvdzk.pdf>

32. Гарасимів Т. Правовий статус громадських організацій України: євроінтеграційний процес стандартизації // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. № Випуск 22. С. 20–26.

33. Кравцова З.С. Конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні : монограф. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 428 с.

34. Бесчастний В. М. Конституційні засади організації та здійснення публічної влади в Україні в практиці Конституційного Суду України (окремі аспекти). Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 40-43.

35. Вагонова О.Г., Горпинич О.В., Чернобаєв В.В. Організація діяльності органів державної влади: навч. посіб. М-во освіти і науки України, НТУ «Дніпровська політехніка». Д. : НТУ «ДП», 2019. 77 с.

36. Совгиря О. В., Шукліна О. В. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 556 с.

37. Деякі теоретичні підходи до поняття конституційно-правового статусу народного депутата України // Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 306-309.

38. Александров О.А. Конституційно-правові засади статусу народного депутата України:

39. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2010. 20 с.

40. Григоренко А. О. Конституційно-правовий статус народного депутата України та парламентаріїв Італії, Польщі та Угорщини: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2010. 24 с.

41. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2012. 464 с.

42. Журавель, Я.В. Удосконалення правового регулювання системи органів виконавчої влади // Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21–22 травня 2020 року) / редкол.: А.М. Куліш, О.М. Резнік. Суми: Сумський державний університет, 2020. Ч.2 С. 48-52.

43. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». К., 2008. 214 с.

44. Попович Т. П. Відновлення місцевого самоврядування в Польщі (кінець 1980-х-1990-ті рр.) // Матеріали 73-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету (м. Ужгород, 26.02.2019 р.) / за заг. ред. С.Б. Булеци, Я.В. Лазура ; ДВНЗ "Ужгородський національний університет". Ужгород, 2019. С. 64-66.

45. Попович, Т. П. Конституційний рівень закріплення прав і свобод людини (досвід Польщі та Угорщини) // Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 1№Вип. 53. С. 61-65.

46. Попович Т. П. Конституційний рівень закріплення прав і свобод людини (досвід Чехії та Словаччини). Конституційно-правові академічні студії. 2018. № 2. С. 59-64.

47. Попович Т. П. Місце Європейського суду з прав людини в системі захисту прав людини держав Центральної Європи. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 5. С. 82-85.

48. Попович Т. П. Особливості конституційного механізму стримувань і противаг в Угорщині // Верховенство права та правова держава: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 14-15 вересня 2018) / редкол.: М.М. Алмаші, Я.О. Берназюк, Ю.М. Бисага та [ін.] ; ДВНЗ "Ужгородський національний університет", Юрид. ф-т. Ужгород, 2018. С. 25-29.

49. Попович Т.П. Особливості правової природи цифрових прав людини. Часопис Київського університету права. 2021. № 1. С. 135-140.

50. Попович Т. П. Політичні партії у демократичному суспільстві (досвід Польщі) // Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 березня 2017 р.). м. Сладковічево, Словацька Республіка, 2017. 311 с. С. 89-92.

51. Попович Т.П. Політичні партії у демократичному суспільстві (досвід Чехії та Словаччини) // Закарпатські правові читання: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (20-22 квітня 2017 р., м. Ужгород) // Ужгор. нац. ун-т; за заг. ред. В.І. Смоланки, О.Я. Рогача, Я.В. Лазура. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 2. С. 72-75.

52. Попович Т. П.. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 215 с.

53. Лемак, В. В., Туряниця В. В. Конституційне забезпечення прав національних меншин у постсоціалістичних країнах Європи (на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії) // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота / редкол.: І. В. Козубовська

(голов. ред.), В. В. Туряниця, М. І. Блецкан та ін. Ужгород : Поличка "Карпатського краю", 2000. Вип. 3. С. 155–158.

54. Копча В.В. Правовий захист людини в окремих рішеннях Конституційного суду Угорщини // Основні права людини: розуміння та виклики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Київ, 10 грудня 2019 року). Київ, 2019. С. 113–116.

ЗМІСТ

№	Назва	Сторінка
ПЕРЕДМОВА		3
1.	Тема 1. Поняття конституційного права України	6
	1.1. Поняття, предмет і метод конституційного права України	6
	1.2. Місце конституційного права в системі національного права	9
	1.3. Конституційно-правові відносини	10
	1.4. Конституційно-правова відповідальність	11
2.	Тема 2. Система конституційного права України	13
	2.1. Поняття системи конституційного права та її складові елементи	13
	2.2. Принципи конституційного права	14
	2.3. Конституційно-правові норми: поняття та види	15
	2.4. Інститути конституційного права: поняття, критерії класифікації та види	16
3.	Тема 3. Конституційний лад України	17
	3.1. Конституційний лад і його співвідношення з суспільним і державним ладом	17
	3.2. Засади конституційного ладу України	18
	3.3. Народний суверенітет та його співвідношення із національним та державним суверенітетом. Форми народовладдя в Україні	19
	3.4. Гарантії конституційного ладу України	20
4.	Тема 4. Конституція України – основний закон установчої суверенної влади Українського народу	21
	4.1. Поняття конституції. Види класифікацій	21
	4.2. Функції, принципи, юридичні властивості та структура Конституції України	22
	4.3. Реалізація Конституції України	24
	4.4. Внесення змін до Конституції України	25
5.	Тема 5. Джерела конституційного права України	26
	5.1. Поняття та види джерел конституційного права України	26
	5.2. Місце Конституції України в системі джерел конституційного права України	28
	5.3. Закони та підзаконні нормативні акти, як джерела конституційного права	29
	5.4. Нормативно-правові договори як джерело конституційного права України	30
	5.5. «Нетрадиційні» для правової системи України джерела конституційного права та їх особливості	31

6.	Тема 6. Теорія та розвиток конституціоналізму в Україні	32
	6.1. Поняття конституціоналізму та його основні етапи в Україні	32
	6.2. Публічна влада у системі сучасного українського конституціоналізму	33
	6.3. Принципи сучасного українського конституціоналізму	35
7.	Тема 7. Основи правового статусу людини і громадянина в Україні	36
	7.1. Сучасні концепції людських прав та їх відтворення в Конституції України	36
	7.2. Конституційно-правовий статус людини і громадянина як загальний конституційно-правовий інститут	37
	7.3. Поняття та види правових статусів людини і громадянина	38
8.	Тема 8. Конституційні людські права	39
	8.1. Поняття і класифікація людських прав	39
	8.2. Конституційні громадянські і політичні людські права в Україні	41
	8.3. Конституційні соціально-економічні та культурні людські права в Україні	42
	8.4. Конституційні обов'язки в Україні	43
9.	Тема 9. Гарантії основних прав і свобод	45
	9.1. Поняття та система гарантій реалізації та захисту людських прав	45
	9.2. Національна (внутрішньодержавна) система захисту людських прав в Україні	46
	9.3. Міжнародні та європейські стандарти як гарантія людських прав й системи їхнього захисту	48
10.	Тема 10. Конституційно-правовий статус інституту громадянства	50
	10.1. Поняття й сутність громадянства	50
	10.2. Принципи громадянства	51
	10.3. Способи набуття громадянства	52
	10.4. Способи припинення громадянства	52
11.	Тема 11. Конституційно-правовий статус суспільно-політичних інститутів	53
	11.1. Конституційні принципи політичної системи	53
	11.2. Конституційний статус політичних партій	55
	11.3. Конституційний статус громадських організацій	56
	11.4. Конституційний статус релігійних організацій	57
12.	Тема 12. Форми безпосереднього народовладдя як інститут конституційного права	58
	12.1. Поняття та види виборів, їх соціальна функція	58

	12.2. Поняття та види принципів виборчого права	59
	12.3. Поняття та види виборчих систем. Виборчі системи в Україні	60
	12.4. Поняття і види референдумів, їх соціальна функція	61
13.	Тема 13. Органи влади як інститут конституційного права	62
	13.1. Конституційні засади організації і здійснення влади в Україні	62
	13.2. Поняття органу влади, його ознаки та класифікація (види) органів влади	63
	13.3. Система органів влади в Україні	64
14.	Тема 14. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України	64
	14.1. Конституційна природа парламенту — Верховної Ради України	64
	14.2. Конституційний склад і структура Верховної Ради України	66
	14.3. Функції і повноваження Верховної Ради України	67
15.	Тема 15. Конституційно-правовий статус народного депутата України	69
	15.1. Права народного депутата України	69
	15.2. Обов'язки народного депутата України	70
	15.3. Гарантії діяльності народних депутатів України	70
16.	Тема 16. Конституційно-правовий статус Президента України	71
	16.1. Порядок вступу на пост Президента України	71
	16.2. Повноваження Президента України. Акти Президента України	72
	16.3. Підстави припинення повноважень Президента України	74
	16.4. Конституційний статус Ради національної безпеки і оборони України	75
	16.5. Офіс Президента України. Загальна характеристика інших допоміжних структур при Президентові України	76
	Тема 17. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади	78
	17.1. Поняття виконавчої влади та її місце в державному урядуванні	78
	17.2. Система органів виконавчої влади в Україні	78
	17.3. Порядок формування, склад і компетенція Кабінету Міністрів України	79
	17.4. Організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України	80

	17.5. Конституційний статус і система центральних органів виконавчої влади та місцевих органів виконавчої влади	81
18.	Тема 18. Конституційно-правовий статус органів судової влади	82
	18.1. Конституційні засади судочинства в Україні	82
	18.2. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні	84
	18.3. Конституційно правовий статус судді в Україні	85
19.	Тема 19. Конституційний Суд України	87
	19.1. Поняття конституційної юстиції. Правова природа Конституційного Суду України	87
	19.2. Повноваження Конституційного Суду України	88
	19.3. Склад і порядок формування Конституційного Суду України	89
	19.4. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України	91
	19.5. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України	92
20.	Тема 20. Конституційно-правовий статус прокуратури України	94
	20.1. Поняття прокуратури України, її функції і засади діяльності	94
	20.2. Система прокуратури України. Вимоги до кандидатів, які призначаються на посаду прокурорів. Гарантії незалежності прокурора	95
21.	Тема 21. Територіальний устрій України	97
	21.1. Поняття, принципи та система територіального устрою України	97
	21.2. Автономна Республіка Крим	98
22.	Тема 22. Місцеве самоврядування як інститут конституційного права України	99
	22.1. Правова природа, поняття, і принципи місцевого самоврядування в Україні	99
	22.2. Система місцевого самоврядування. Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування	100
	22.3. Матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування	101
23.	РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	103
24.	ЗМІСТ	108

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Іван ФЕЛЬЦАН

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Оригінал-макет, верстка Довбуш Р.

Формат 61x86/32. Папір офсетний.
Умовних друкованих аркушів 28.
Гарнітура Times. Замовлення 1555.
Тираж 300 екземплярів.

Віддруковано у приватній друкарні ФОП Мельник М.В.
м. Ужгород, вул. Швабська 71А тел. 067-310-42-42

свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК №6471 від 07.11.2018р.